

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaalteaduste valdkond

Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Alo Ingmar Kuusik

**Demokraatia edendamine Ukrainas ja Gruusias:
Euroopa Liidu välispoliitilise mõjutamise viisid ja piirid**

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Liisa Talving, PhD; Kristel Vits, MA

Tartu 2024

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad, ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö sõnade arv: 13852

Alo Ingmar Kuusik, 15.01.2024

Lühikokkuvõte

Euroopa Liit (EL) on tänaseks sihipärase demokraatiaedendamise (*democracy promotion*) tegelenud ligikaudu 30 aastat. 2004. aasta laienemine, mil Euroopa Liiduga liitus kümme riiki, sealhulgas ka Eesti, on selle edukuse üheks ilmekamaks näiteks. See valdkond on tekitanud ühelt poolt palju vaimustust Euroopa ringides, kirjeldamaks aina nüansirikkamat protsessi, mille alusel laiendada demokraatlike riikide pere. Teisalt on see kiiresti muutumas Euroopa ja tema naabrite peamiseks konfliktiallikaks, kuna demokratsiseerumine ja sellega kaasnev lõimumine ühes suunas on praktikas kujunenud poliitiliselt välistavaks teises suunas. Liitudes Euroopa Liidu ja tema majandusliku süsteemiga, kaasneb suuresti Venemaa suunaliste sidemete, sealhulgas majandussidemete vähenemine. 2014. aasta Ukraina kriis oli murdeline hetk, kus need kaks vaadet pörkusid kõige silmnähtavamalt ning mille tagajärg on tänapäevase Euroopa kõige suurem relvastatud konflikt.

Kuid kas Euroopa demokraatiat edendav tegevus on tõepoolest niivõrd deterministlik, et ainus viis selle peatamiseks on ennetavalt Euroopa Liidu võimalikku mõju piirata ning vajadusel süüaliselt sekkuda? Venemaa paistab sellest hirmust lähtuvalt käituvat, piirates ühelt poolt sisepoliitiliselt värvirevolutsioonidest alates eskaleeruvat välise rahastuse võimaldamist ning kodanike ja vabaihenduste sõna- ning tegevusvabadusi (Heritage 2014) ning teisalt, näidates valmisolekut oma lähivälismaal jõumeetmeid kasutada, kui naaberriigid hakkavad nende hinnangul liigselt ELile lähenema. Samas on Euroopa akadeemilised ringkonnad üha skeptilisemaks muutumas reaalse mõju osas, mida Euroopa riigid ja iseäranis Euroopa Liit saab oma naabruskonnas avaldada. Seetõttu on selle uurimistöö eesmärgiks selgitada, milline on ELi demokraatiaedendamise praktika EL naabruskonnas ning selle mõju. Kas erinevused demokraatia arengus sihtriikides tulenevad Euroopa Liidu demokraatiaedendamise praktikatest? Uurimistöös on kasutatud kvalitatiivsel analüüsil ning MSSD meetodil põhinevat uurimisstrateegiat, mille raames analüüsitakse Ukraina ja Gruusia demokraatlikku arengut, võttes aluseks Euroopa Liidu välispoliitilise tegevuse. Demokraatiaedendamise analüüsiks toetun Levitsky ja Way (2006) teoreetilisele raamistikule, millest tuleneb kaks mudelit: mõjujõud (*leverage*) ja sidemed (*linkage*). Nende mudelite alusel raamistan EL tegevust ning analüüsin demokraatia edendamise praktikat.

Uurimistöö empiirilisest analüüsist ilmneb, et ELi-poolne demokraatiaedendamine ei ole nii deterministlik protsess, kui võiks esialgu oodata. Levitsky ja Way raamistikust tulenev tingimuslikkusel põhinev mõjujõu mudel on juhtumriikide näitel olnud osaliselt edukas.

Sidemete mudeli mõju on nõrgem ning töötab pigem kui kirjeldav või seletav mudel. Üldiselt tuleb tunnistada ELi piiratud mõju demokraatia edendamisele. Uurimistöö peamine leid on, et Euroopa Liit saab soodsate eeltingimuste raames demokratiseerumist edendada, kuid ei suuda seda esile kutsuda.

Abstract

The European Union (EU) has now been engaged in targeted democracy promotion for around 30 years. The 2004 enlargement, when ten countries, including Estonia, joined the EU, is one of the most striking examples of this success. On the one hand, this field has generated much enthusiasm in European circles for describing the ever more nuanced process of extending the family of democracies. On the other hand, it is fast becoming a major source of conflict between Europe and its neighbours, as democratisation and the integration that goes with it in one direction have in practice become politically exclusionary in the other. Joining the European Union and its economic system will largely entail a reduction in ties with Russia, including economic ties. The 2014 crisis in Ukraine was a watershed moment in which these two perspectives collided most visibly, resulting in the largest armed conflict in modern Europe.

But is European democracy promotion really so deterministic that the only way to stop it is to proactively limit the potential influence of the European Union and even intervene militarily if necessary? Russia seems to be acting on this fear, on the one hand by imposing internal political restrictions on the provision of external funding and on the freedom of expression and action of citizens and NGOs, which have escalated since the colour revolutions (Heritage 2014), and on the other by showing a readiness to use force in its immediate neighbourhood if it perceives its neighbours as moving too close to the EU. At the same time, European academia is becoming increasingly sceptical about the real impact that European countries, and the EU in particular, can have in their neighbourhood. Therefore, the aim of this research is to clarify the EU's democracy-building practice in its neighbourhood and its impact. Are the differences in the development of democracy in the target countries the result of EU democracy promotion practices? The research adopts a qualitative analysis and MSSD-based research strategy, analysing democratic developments in Ukraine and Georgia on the basis of the EU's external policies. For the analysis of democracy promotion, I draw on the theoretical framework of Levitsky and Way (2006), from which two models emerge: leverage and linkage. Based on these models, I will frame the EU's action and analyse democracy promotion practice. The empirical analysis of the research shows that EU democracy promotion is not as deterministic a process as one might initially expect. The contingent influence model derived from Levitsky and Way's framework has been partially successful in the case study countries. The influence of the linkage model is weaker and works more as a descriptive or explanatory model. In general, the EU's limited impact on democracy promotion must be acknowledged. The main

finding of the research is that the EU can promote democratisation under favourable preconditions, but cannot induce it.

SISUKORD

Lühikokkuvõte	3
Abstract.....	5
Sissejuhatus	8
1. Teoreetiline osa	11
1.1 Euroopa Liit ja demokraatia edendamine.....	11
1.2 Demokraatia edendamise teoreetiline raamistamine.....	15
1.2.1 Mõjujõu mudel	18
1.2.2 Sidemete mudel	19
1.3 Demokraatia edendamise eeldused.....	20
2. Metoodika	21
2.1 Uurimisstrateegia.....	21
2.2 Demokraatia taseme hindamine	22
2.3 Mõjujõu ja sidemete operatsionaliseerimine	23
2.4 Juhtumriigid	26
2.4.1 Ukraina	26
2.4.2 Gruusia.....	28
3. Analüüs	30
3.1 Mõjujõu mudeli analüüs.....	30
3.1.1 Ukraina	30
3.1.2 Gruusia.....	33
3.2 Sidemete mudeli analüüs	35
3.2.1 Ukraina	35
3.2.2 Gruusia.....	39
3.3 Analüüs ja järeldused	42
Kokkuvõte.....	46
Kasutatud kirjandus:.....	48
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks.....	56

Sissejuhatus

2014. aasta tähistas murdelist hetke Euroopa Liidu (EL) välispoliitikas. Ukraina ning ELi vahelise assotsiatsioonileppe allkirjastamise katkemine 2013. aasta teises pooles, viis sama aasta novembriks rahvarahutusteni Kiiemis lääne- ning venemeelsete ukrainlaste vahel (Nilson ja Silander 2016: 55). Järgnevate kuude jooksul kokkupõrked eskaleerusid, kasvades 2014. aasta alguses laialdaseks revolutsiooniks, mida tunneme täna Euromaidani nime all (Risse ja Babayan 2014: 381) ja mida ukrainlased ise nimetavad kõnekalt Väärrikuse Revolutsiooniks. Samal ajal langes Ukraina täiemõõtmelisse geopoliitilisse kriisi, kui riigi idaosas ning Krimmi poolsaarel kerkisid Venemaa toetusel üles separatistlikud liikumised, mis viis Donetsk ja Luhanski Rahvavabariikide moodustamiseni ning Krimmi annekteerimiseni Venemaa koosseisu (Risse ja Babayan 2014: 381). Tollane president Viktor Janukovõtš põgenes revolutsiooni keskel Venemaale ning kukutati seejärel Ukraina parlamendi poolt võimult (Nilson ja Silander 2016: 55). Õigustamaks Venemaa käitumist, süüdistas Venemaa president Putin Lääneriike ekstreemsete organisatsioonide rahastamises Ukrainas, mille tulemusena “natsionalistlikud ning neo-natsilikud grupid ja määratsejad” viisid läbi konstitutsioonivastase *coup d'état* (Heritage 2014). Lisaks viitas ta Ukrainale kui näitele, mis juhtub, kui lasta Läänel ära kasutada kohalikke kodanike õiguste eest seisvaid organisatsioone (Heritage 2014). Siinkohal on selge, et Putin ei räägi lihtsalt siseriiklikust võimuvahetusest, vaid viitab viimasel kahel kümnendil tagataustal esile kerkinud, kuid seni suuresti tähelepanuta jäänud konfliktile Venemaa ja Lääne vahel, mille Putini seisukohast on tekitanud Euroopa Liidu demokraatiaedendamine.

Euroopa Liidu demokraatiaedendamise kuldajaks võime pidada 2014. aasta Euromaidanist ligikaudu kümme aastat varasemat aega. Euroopa Liit oli 2004. aastal nn suure laienemise käigus laienemas varasematesse sotsialismileeri riikidesse, kasutades nende riikide ettevalmistamiseks ning eduka siirde toetamiseks üha sihtpärasemaid instrumente nagu näiteks TAIEX ning samal ajal kujundatav Euroopa Naabruskonnapoliitika (ENP). Viimane neist lubas omakorda rajada ELi ümber ühiseid väärtusi jagava „sõprade ringi“ ja seeläbi sillutada tee edasisele koostööle ja potentsiaalselt ka laienemisele (Silander ja Nilsson 2013: 441).

Kujunevat demokraatiavaimustust Euroopas ei jaganud aga Venemaa, kes nägi arenevat olukorda üha skeptilisemalt. Venemaa poolt enda mõjusfääri arvatud riikide poliitiline lähenemine Euroopa Liidule ning sellele järgnev NATO laienemine Venemaa läänepiirini,

tekitas pretsedendi teiste varasemate Nõukogude Liiduriikide suhtes. Demokratiseerumine hakkas Venemaa jaoks tähistama mõjukuse kaotamist enda naabruskonnas. Paralleelselt sündmustega Euroopa Liidus, puhkesid valimispettuse ilmnedes demokraatiameelsed revolutsioonid nii Gruusias kui ka Ukrainas, mille järel pakkusid lääneriigid poliitilist ning rahalist toetust poliitilisele opositsioonile (Pinzari 2015: 19). Reaktsioonina piiras Venemaa näiteks mõlema revolutsiooni järel siseriiklikku sõna- ning kogunemisevabadust, et vältida sarnaseid ülestõuse enda riigi sees (Pinzari 2015: 19). Suhted muutusid veelgi pingelisemaks kui omavahel piiriiriikide poliitilise ja majandusliku lõimimise eest võistlemisel, hakkas kujunema null-summa mäng EL ja Venemaa vahel (Ikani 2019: 26). 2007. aastal süüdistas Venemaa välisminister Sergei Lavrov Euroopa Liitu uue geopoliitiliste mängude ajastu käivitamises nõukogudejärgses ruumis, viidates viimase poolt Euroopa Naabruspoliitika raames loodavale Idapartnerluse instrumendile. (Ikani 2019: 26). See meede nägi ette lähedasemaid suhteid ELi ja tema idapoolsete naabruskonna riikide vahel, ühildades viimaste seadusandliku ning majandusliku süsteemi ELi omaga – see tähistas aga välistavaid majanduslikke ja poliitilisi ühendusi Venemaa poolt juhitud Euraasia Majandusühendusega (Delcour ja Wolczuk 2015: 467). Järgneval kümnendil reageerib Venemaa üha vaenulikumalt ELi integratsiooniprojektidele. Näiteks 2013. aastal sekkub Venemaa, et peatada Armeenia ja ELi Assotsiatsioonileppele allakirjutamine, ähvardades lepingu sõlmimisel müüa Aserbaidžaanile kui Armeenia geopoliitilisele rivaalile ühe miljardi euro väärtuses sõjaväetehnikat (Ikani 2019: 26). See on ka kontekst, mille raames survestatakse sama aasta lõpus Ukrainat Assotsiatsioonileppe sõlmimist peatama.

Uurimistöo teema aktuaalsus avaldubki eelkõige Ukraina konflikti valguses. Ligi 20 aastat oli möödunud Euroopas eesmärgipärase demokraatiaedendamise algusest, mis 2014. aastaks, oli Euroopat tirimas geopoliitilisse konflikti, mille tuumaks oli Ukraina „maailmavaateline“ staatus ning kattuvad huviorbiidid Venemaaga (Ikani 2019: 21). Veel enam, väidetavalt on see konflikt ELi enda välispoliitika ning demokraatiaedendamise tagajärjeks (Mearsheimer 2014). Erinevalt levinud narratiivist, mille alusel nähakse tänase konflikti tuuma ja peamise ajendina NATO potentsiaalset laienemist, on selle uurimistöo eelduseks, et Ukraina konflikt on peamiselt ajendatud ELi varasemast demokraatia edendamise programmist. Venemaa eesmärgiks ei ole seega peatada mitte lihtsalt NATO laienemine, vaid kindlustada Venemaa mõjusfääri, takistades sealhulgas ka ELi integratsiooniprojekte, millena demokraatiaedendust nähakse (Delcour ja Wolczuk 2015: 467). Teema olulisust tõstab veelgi asjaolu, et, ühelt poolt on demokratiseerumise alases kirjanduses välise demokraatia edendamise mõju vaadeldud

üldiselt skeptiliselt, vähese efektiivsusega (Risse ja Babayan 2014: 388). Paralleelselt võime aga täheldada, kuidas nii Putin kui Lukašenka on asunud vabaühendusi ja riigiväliseid organisatsioone eskaleeruvalt piirama ning hiljem sulgema, nähes nende riigivälistes sidemetes ja rahastuses (ja välises mõjus) võimalikku ohtu siseriiklikule julgeolekule (Amnesty 2013, BBC 2015, Amnesty 2021) – seega on demokraatia edendamisel mõju küll, kuid paraku oodatust vastupidine, see on hoopis suurendanud mõnede riikide suletust ja kodanikuvabaduste piiramise ulatust. Akadeemilisest vaatepunktist oleme seetõttu huvitatud, kas nende mured on õigustatud või teisiti sõnastatult, kas me võime tõesti seostada riikide kaldumist Lääne suunas EL demokraatia edendamisega.

Selles bakalaureusetöös käsitletakse seega Euroopa Liidu (EL) välispoliitikat demokraatia edendamise vaatepunktist ning uuritakse, millisel määral võime näha ELi poliitikainstrumentide pool avaldatud mõju demokraatia arengule Ida-Euroopas, täpsemalt Ukrainas ja Gruusias. Töö keskseks hüpoteesiks on: erinevused demokratiseerumises sarnastes riikides tulenevad EL demokraatiaedendamise poliitika praktilisest mõjust.

Uurimistöö peamiseks eesmärgiks on uurida Euroopa Liidu demokraatia edendamise poliitika mõju ning seeläbi täiendada meie arusaama demokratiseerumisest, mis viimastel kümnenditel on seoses Euroopa Liidu laienemise aeglustumisega raugenud. Antud töö kontekstis ei ole me niivõrd huvitatud, kas demokraatia edendamine on välispoliitiliselt õigustatud või ihaldatav tegevus, vaid millisel määral võime me näha selle mõju (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 888). Sellest tulenevalt on selle töö raames sõltumatuks muutujaks demokraatia edendamine ning sõltuvaks muutujaks demokraatia areng sihtriigis. Bakalaureusetöö on jaotatud kolmeks osaks. Esimeses osas avatakse demokraatia edendamise teoreetilist tausta, et raamistada, kuidas EL demokraatia edendamisele läheneb. Demokraatia edendamise teoreetilistes käsitlustes asetatakse põhirõhk Steven Levitsky ja Lucan Way lähenemisele, mille alusel esitatakse raamistik demokraatia edendamise mehhanismidest. Teises osas tutvustatakse metodoloogilist lähenemist ning juhtumriikide, Ukraina ja Gruusia valikut. Kolmandas osas viiakse läbi empiiriline analüüs, et võrrelda, millisel määral on erinenud EL lähenemine demokraatia edendamise kahe juhtumriigi põhjal olnud ning analüüsida, kas erisused demokraatia arengus tulenevad EL demokraatia edendamise lähenemisest. Demokraatia edendamise hindamiseks olen kasutanud võrdlevat meetodit, kus, sarnaste riikide mudeli alusel, on juhtumriikideks valitud Ukraina ja Gruusia- kaks riiki kelle suhtes on sarnaseid meetodeid kasutanud, kuid kelle demokraatia tase on jäänud erinevaks. Analüüsitavaks

perioodiks on peamiselt 2011- 2022, kuid konteksti loomiseks olen juhtumriikide tutvustamisel kirjeldanud ka varasemat perioodi. Ajalisest piiritlusest on lähemalt käsitletud metoodika osas.

1. Teoreetiline osa

1.1 Euroopa Liit ja demokraatia edendamine

Euroopa Liidu üheks defineerivamaks välispoliitiliseks tunnuseks on tema suhe demokraatiaga. Demokraatlik riigivorm on mänginud lahutamatu rolli tänase Euroopa Liidu kujunemisel. Siiski, kuidas mõista demokraatiat EL kontekstis? Esmalt tuleb täheldada, et Euroopa Liit ei ole omalt poolt pakkunud demokraatiale definitsiooni (Theuns 2017: 291). Veel enam, Euroopa Liidul ei ole ka ametlikku demokraatia edendamise programmi, vaid pigem on demokraatia edendamine eesmärk, mis esineb regulaarselt erinevates välispoliitilistes dokumentides, mis nähtusena on suuresti tuletatud Euroopa Liidu välispoliitilistest seisukohtadest ning strateegiatest/poliitikainstrumentidest (nagu näiteks Euroopa Naabruspoliitika või Idapartnerlus). Üldiselt on täheldatud, et EL edendab eelkõige liberaalset demokraatiat, mis keskendub lisaks institutsionaalsete eelduste (nagu näiteks vabade valimiste) julgustamisele ka sügavamate poliitiliste õiguste ja normide konsolideerimisele (Theuns 2016: 290; Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 886). Demokraatia kui nähtuse mõõtmisel toetutakse näiteks V-Dem või Freedom House aruannetele, millele pööratakse lähemat tähelepanu metoodika osas.

Tänapäeval esindab Euroopa Liit väga selget demokraatia edendaja rolli, seades arenguabi, ligipääsu ELi turule ja institutsionaalsete suhete süvendamise, assotsieerimisest kuni liikmelisuseni, sõltuvusse sihtriigi edusammudest demokraatias (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 886). Siiski, demokraatia ei ole alati ELi välispoliitikas mänginud säärast rolli (Solonenko 2009: 712). Kui pöördume näiteks Euroopa Majandusühenduse-aegsete välispoliitiliste lepete ja sõnavõttude poole, ei leia me sealt viiteid demokraatia edendamisele või soodustamisele (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 886). Iseloomulike tunnustena olid välispoliitilised lepped ja dokumendid enne 1990ndaid pigem tähelepanuväärsed just oma apoliitilise sisu ja välise mittesekkumise põhimõtte hoidmise vaatepunktist (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 886).

Välispoliitiliselt muutub demokraatia prioriteediks Külma sõja lõpuga. Vahetult enne Nõukogude Liidu lagunemist leiame esimese instrumendi, mida võiksime seostada demokraatia edendamisega – PHARE (*Poland and Hungary: Assistance for Restructuring the Economy*). PHARE loodi reaktsioonina Poola ja Ungari iseseisvumisele Varssavi Paktist 1989.

aastal ning selle instrumendi eesmärgiks oli eelkõige pakkuda nendele riikidele tulevase Euroopa Liiduga liitumiseks vajalikku tehnilist ja finantsabi (Silander ja Nilsson 2013: 444). Praktikas tähendas see esimest korda, kui EL proovis aktiivselt julgustada välispoliitiliselt riigi demokratiseerumist, aidates liita sihtriike ELi institutsioonide ja seadusandlusega. Sama programmi alusel said hiljem tehnilist abi ka teised varasemad kommunistliku bloki riigid, kaasarnvatud Eesti 1998. aastast (EL Komisjon 2000)

Paralleelselt Nõukogude Liidu lagunemisega, olid Euroopa Majandusühenduse liikmed liikumas sügavama liidu poole, kulmineerudes 1992. aastal allkirjastatud Maastrichti leppega. See lepe tähistab muuhulgas Euroopa Liidu teket, ühisraha euro kasutuselevõttu, kuid ka Ühise Välis- ja Julgeolekupoliitika teket. (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 885-886). Kuna selle poliitika raames esitleti demokraatia edendamist ja konsolideerimist esimest korda ühe ühise välispoliitilise eesmärgina, tähistab see tinglikult ELi demokraatiaedendamise poliitika algust (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 885). 1993. aastal esitletud Kopenhaageni kriteeriumid ehk ELiga liitumise kriteeriumid on järgmine näide sel perioodil kujunevast trendist, kus demokraatlik riigivorm on esitatud ühe põhinõudena, millele kõik tulevased liikmesriigid pidid vastama (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 886). Siit edasi võime Euroopa Liidu demokraatia edendamise poliitika oma lähenemistelt jagada üldiselt kolmeks etapiks.

Esimeses etapis 1990ndate alguses näeme praktikas välja kujunemas kahesuunalist lähenemist. Ühelt poolt julgustati demokraatiaalgetega riike edasisele koostööle, võimaldades neile ligipääsu finants- või tehnilisele abile (Giusti ja Fassi 2014: 114). Vastutasuks demokraatlikele tingimustele vastamise eest pakuti neile riikidele võimalust tulevikus Euroopa Liiduga ühineda (Giusti ja Fassi 2014: 114). Teisalt hoiatati vastumeetmetega, kui riik peaks inimõigusi või demokraatliku protsessi tõsiselt piirama (Giusti ja Fassi 2014: 114). Olemuslikult kujutas see esmane ning robustne tingimuslik lähenemine võrdlemisi klassikalist piitsa ja prääniku meetodit, mille koosmõjul sooviti julgustada demokraatliku riigivormi arengut nõukogudejärgses Euroopas. Piits antud kontekstis tähendas piiratud või tagasihoidlikku koostööd ning ekstreemsemal juhul varasemalt sõlmitud koostöölepete ülesütlemist (Giusti ja Fassi 2014: 114). 1998. aastal loodi PHARE kõrvale ka nn mestimise instrument (*Twinning*), valmistamaks ette ja lihtsustamaks kandidaatriikide jaoks üleminekut ELi sisemisele seadusandlikule korrale (Panchuk 2019: 486). Ida-Euroopas kujunes selline integratsioon läbi lähenemine märkimisväärselt edukaks. Tingimuslikkuse ajendist ning liikmelisuse võimalusest arenes välja laialdane demokratiseerumine, integratsioon ja lõpuks ka Liiduga liitumine, kulmineerudes 2004. aasta nn suure laienemisega, mil Euroopa Liiduga ühines ka Eesti. Siit

edasi muutus ELi praktikas ja demokratiseerumisealases teoreetilises kirjanduses väga levinuks viidata just tingimuslikkusele kui printsiibile, mille abil demokratiseerumist edendada (Lavenex ja Schimmelfennig 2011; Börzel ja Lebanidze 2017). Vaatamata esmasele entusiasmile täheldati, et mõju oli siiski piiratud just Ida-Euroopa piirkonnaga ning riigid, mis asusid geograafilise Euroopa piirialadel või sellest väljas, ei kogenud ligilähedastki mõju demokratiseerumises (Giusti ja Fassi 2014: 114).

Järgmine etapp demokraatia edendamises algab, kui Euroopa Komisjoni presidendiks saab Romano Prodi (2000-2005). Ta nägi vajadust luua uus poliitikaraamistik, mille abil stabiliseerida tulevased potentsiaalsed EL naaberriigid (Silander 2013: 446). 2004. aastal esitleti selles vaimus Euroopa Naabruspoliitika instrumenti (ENP). ENP eesmärgiks oli luua välispoliitiline raamistik ELi ja tema naabrite vahel, mille läbi ehitada "jagatud heaolu ja väärtustega piirkonda" majanduslike ja poliitiliste sidemete põimimise ning ühise vastutuse kaudu (Giusti ja Fassi 2014: 115). Ühised väärtused, millel need uued vastastikused suhted pidanuks põhinema, olid nüüdseks tuttavad liberaalsed väärtused: poliitilised vabadused, demokraatia, õigusriik ning inimõigused (Giusti ja Fassi 2014: 115). ENPd esitleti seeläbi ka uue demokraatia edendamise instrumendina, olgugi, et see roll oli esmalt teisejärguline (Theuns 2017: 289). Sisulise poole pealt, pidi ENP pakkuma platvormi, mille läbi EL ja sihtriik võiksid ehitada kahepoolseid poliitilisi suhteid ja sõlmida selle eesmärgi täitmiseks siduvaid leppeid (Silander 2013: 447). Siiski ei järgnenud ENP väljakuulutamisele oodatud suhete paranemist ega ka demokratiseeruvat lainet. Olemuslikult ootas EL naaberriikidelt ühetaolist ühtlustamist omaenda poliitilise süsteemiga. Praktikas tähendas see aga naaberriikide jaoks kulukaid poliitilisi reforme, mis ähvardasid nende võimubaasi, pakkumata piisavalt veenvaid preemiaid või mõjureid (Giusti ja Fassi 2014: 115). 2010. aastaks täheldati ELi naabruskonnas demokraatia edendamise vaatepunktist väga tagasihoidlikku mõju ning isegi pigem üldist langust demokratiseerumises (Giusti ja Fassi 2014: 116).

Võimaliku lahendusena töötas EL 2011. aastaks välja ENP uuendatud raamistiku. Ühelt poolt teadvustati, et EL ei saa seada ühepoolseid ning ühiseid standardeid või võrdlusalust kõikidele naaberriikidele, vaid need tuleb määrata vastavalt iga riigi individuaalsele reformitahtele ja ambitsioonile (Giusti ja Fassi 2014: 117). Teisalt kujunes välja lähenemine „rohkem rohkema vastu“, mille raames pakkus EL rohkem toetust neile, kes näitasid suuremat valmisolekut demokratiseerumiseks ning ELi printsiipide järgmiseks (Giusti ja Fassi 2014: 117). See tähistas järgmist arengut ELi demokraatia edendamises, kus varasemale peamiselt negatiivsele tingimuslikkusele lisandus ka positiivne tingimuslikkus (Giusti ja Fassi 2014: 117). Lisaks

avalduvad uuendatud raamistikus varasema etapi põhimõtted, kus rõhuasetus kaldub aktiivsest tingimuslikkusest ajendatud demokraatiaedendamisest kodanikualgatuste ja mitteriiklike organisatsioonide toetamisele (EL Komisjon 2014: 2-3).

Viimane erisus lähenemises tuleb Idapartnerluse instrumendist. Idapartnerlus on Euroopa Naabuspoliitika alla kuuluv idamõõde, mis keskendub kuue Ida-Euroopa ja Lõuna- Kaukaasia riigile: Ukraina, Valgevene (lahkus 28.06.2021), Moldova, Gruusia, Aserbaidžaan ning Armeenia (EL Komisjon 2023a). Eesmärgiks oli eelkõige keskenduda Ida- Euroopa sihtriikide poliitilisele süsteemile ja julgustada hea valitsemise tava juurdumist, mille läbi loodeti julgustada kaudselt demokratiseerumist (Delcour ja Wolczuk 2015: 464). Selle saavutamiseks pakkus EL neile, kes olid huvitatud ning valmis, juriidiliselt siduvaid assotsiatsioonileppeid (Korosteleva 2015: 681). Lepped olid üles ehitatud kolmele põhistruktuurile: Poliitiline Assotsieerumine ja vabakaubanduspiirkond (*Deep and Comprehensive Free Trade Area, DCFTA*), liikuvuspartnerlus (*Mobility Partnership*) ja sektoripõhine koostöö, mis koos tähistasid laialdast integratsioonikava ELiga, lähendades idapartnerluse riike tema seadusandlikule ning majanduslikule korrale (Korosteleva 2015: 681). Selle protsessi edendamiseks laiendati varasemat mestimise instrumenti assotsiatsioonilepetele, misjärel kujunes mestimine üheks peamiseks viisiks, läbi mille toimub praktikas ELi normide või institutsioonide ülekandmine (Panchuk 2019: 486). Sihtriigile jäeti vabadus valida, millisel määral või millistes sektorites ta Euroopa Liiduga koostööd tegi, kuid peale ülal tutvustatud 2011. aasta ENP uuendust (ja seeläbi ka Idapartnerluse) pidanuks intensiivsemale koostööle kaasnema intensiivne rahastamine ja toetus (Lavenex ja Schimmelfenning 2011: 887). Kuna nendes lepetes oli esindatud ka demokraatlikud põhimõtted ja normid, hakkasid assotsiatsioonilepped tähistama uut funktsionaalset ning neutraalsemat demokraatia edendamise lähenemist, kui seda oli olnud varasemad leppelised ja deklaratiivsed tingimused (Lavenex ja Schimmelfenning 2011: 887).

2014. aasta Krimmi annekteerimine Venemaa poolt ning sõja alustamine Ida-Ukrainas tähistas narratiivselt murdelist hetke ELi demokraatiaedendamise vaatepunktist, mis seadis varasema poliitika rolli tõsise küsimärgi alla (Ikani 2019: 20). Nende sündmuste tulemusena tegid liikmesriikide esindajad mitmeid ettepanekuid ELi senise poliitika muutmiseks, mistõttu algatati 2015. aastal Euroopa Komisjoni eestvedamisel ENP uuendusprotsess (Ikani 2019: 39). Siiski on Ikani (2019: 39) hiljem täheldanud, et peale eesmärkide ümbersõnastamise (kalduti prioritseerima stabiilsust demokratiseerumise asemel), ei muudetud lähenemist ega instrumente kuigi palju. Jätkuvalt oodati seadusandlikku lähenemist assotsiatsioonilepete,

mestimise ja vabakaubanduslepe näol, mille soodustamiseks nähti ette rahalisi vahendeid (Ikani 2019: 39). Seeläbi ei leia me järgmist põhimõttelist muudatust ELi demokraatiaedendamises.

1.2 Demokraatia edendamise teoreetiline raamistamine

Nüüd, kui meil on ülevaade EL demokraatia edendamise praktikast, saame lähemalt pöörduda demokraatia edendamise teoreetilise raamistamise juurde. Akadeemilises käsitluses on näiteks Lavenex ja Schimmelfenning (2011: 889) demokraatia edendamist defineerinud kui kõiki sihtpäraseid, vägivallatuid tegevusi riigi või rahvusvahelise organisatsiooni poolt, mille eesmärgiks on esile kutsuda või toetada demokraatiat sihtriigis. Siiski ei tohiks selle all mõelda demokraatia „eksportimist“, mille alusel „demokraatlik“ süsteem kantakse sihtriigile üle – pigem on tegemist moraalse, poliitilise, finantsilise või diplomaatilise toetamisega, mille eesmärk on pakkuda tuge autoritaarsetes riikides toimetavatele organisatsioonidele või indiviididele (Diamond 1992: 27). Olgugi, et lõpptulemusena oodatakse demokraatia arengut, on tähelepanu eelkõige elementide soodustamisel, mida seostame tänapäevaste hea valitsemise tavadega.

Demokraatia edendamise kirjandus jagab suuresti algainestikku demokratiseerumise ning eriti demokratiseerumise välise mõjutamise käsitlustega (Sasse 2013: 555). Esimesed demokraatia levikut kirjeldavad uurimistööd, nagu näiteks Jeffrey Kopsteini ja David Reiley (2000) “Lääne lähestikuse mudel”, töid geograafilise läheduse esile kui sõltumatu muutuja (Tolstrup 2011: 719). Nad väitsid, lihtsustatult, et erinevate riikide kalduvus demokratiseerumiseks oli seotud sellega, kui võrdlähedal oli riik Euroopa südamikule ehk Viinile või Berliinile (Tolstrup 2011: 719). Lähedus Läänemaailmale kirjeldas eelkõige, kui suur kokkupuude oli riikidel Lääne institutsioonide ja normidega, mis omakorda viitas, kui vastuvõtlikud võiksid need riigid olla demokratiseerumisele ning turereformidele (Tolstrup 2011: 719). Geograafiline lähedus oli seeläbi kui lihtsustus keerulisematest teguritest, mis mõjutasid demokraatia laienemist, kuid mitte seletav tegur iseenesest (Sasse 2013: 554). Sellegipoolest on leitud, et geograafiline lähedus on statistiliselt seotud demokraatia levikuga ja seeläbi on see jäänud analüüsielemendiks ka hilisemates käsitluses (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 900).

Vahest kõige mõjukam demokraatia edendamise käsitlus on olnud Levitsky ja Way (2006) „mõjujõu“ (*leverage*) ja „sidemete“ (*linkages*) teooria ning selle raamistiku edasiarendused, kus nende kahe mõõtme alusel hakatakse mudelitena kirjeldama ELi praktilist lähenemist

demokraatia edendamisele. Lisaks sõnale sidemed, viidatakse sellele nähtusele vaheldumisi ka kui ühendustele. Nende teooria kirjeldas esialgu autokraatlikele riikidele avalduvaid rahvusvahelise iseloomuga surveid, mis ühel või teisel viisil piiravad selle riigi käitumisvabadust (Sasse 2013: 555). Levitsky ja Way pakkusid välja, et Lääne välise mõjutamise edukus võiks olla sõltuvuses kahest mõõtmest: mõjujõust ja ühendustest (Tolstrup 2011: 719). Mõjujõud mudelina kirjeldas, kuivõrd vastuvõtlik on sihtriik välisele survele ja tuleneb iga juhtumriigi poliitilisest ja majanduslikust kontekstist (Sasse 2013: 555). Näiteks energiat eksportiv riik omab suhteliselt kõrget mõjujõudu importiva riigi suhtes, kuna tal on potentsiaalne võimalus otsustada, millisel määral või millistel tingimustel ta energiat sihtriigile ekspordib. Importivale riigile on energia aga suhteliselt väärtuslikum ning heade tingimuste saamiseks on ta valmis suuremal määral alluma teise poole tingimustele. Selline suhe kirjeldab asümmeetrilist mõjujõudu ning soodumust välisele mõjutamisele, mis Levitsky ja Way teoreetilises raamistikus peaks näiteks EL vaatepunktist heidutama autoritaarset käitumist ja soosima demokraatliku arengut (Sasse 2013: 555). Sidemed, teisalt, tähistavad, kuivõrd sügavad ja laiad on kahe riigi vahelised sotsiaalsed-majanduslikud sidemed, mis omakorda mõjutavad tundlikkust välisele mõjutamisele (Tolstrup 2011: 719). Teooria eristab üldiselt kuut ühenduse liiki (Sasse 2013: 555):

- 1) majanduslikud ühendused: krediit, investeeringud ja abi;
- 2) valitsustevahelised ühendused: bi- ja multilateraalsete lepingud, ühistes organisatsioonides osalemine; rahvusvaheline koostöö
- 3) Sotsiaalsed ühendused: turismi- ja migratsioonivood;
- 4) Tehnokraatlikud ühendused: välismaine koostöö, riigiparaadis töötavate inimeste hariduse omandamine mõjutavas riigis;
- 5) informuumi ühendused: ühine interneti- ja meediaruum, telekommunikatsiooni alased sidemed;
- 6) rahvusüleised kodanikuühiskonnaga seotud sidemed.

Selles töös pööratakse eelkõige tähelepanu esimesele kahele ühenduse tüübile, kuna neid võib pidada riigi vaatepunktist kõige kaalukamateks (Sasse 2013: 555). Laialdased sidemed Läänega näiteks majanduslikus sektoris suurendavad ühelt poolt Lääneriikide tähelepanelikkust ning seeläbi tõenäosust, et autoritaarse võimu kuritarvitamise järel kaasneb sellele Lääneriikide kriitika ja reaktsioon, heidutades seeläbi riigi autoritaarseid tendentse (Sasse 2013: 555). Teiselt poolt, mida sügavamaks muutuvad sidemed, seda väärtuslikumaks muutub heade suhete hoidmine ja hüvede saamine. Edasises akadeemilises käsitluses hakkavad

ühendused tähistama ka omaette mõjutussuunda, mille keskmes on sotsialiseerimise teel demokraatia edendamine.

Nende teoorias esitatud mehhanismide alusel hakatakse edasises akadeemilises käsitluses kirjeldama ELi demokraatia edendamise praktikaid. Mõjujõu mudel hakkab kirjeldama ELi tingimuslikkusest lähtuvat ülevalt-alla lähenemist, kus EL pakub näiteks tehnilist või finantsabi (varasemalt liikmelisust), kuid ootab selle sihtriigi valitsuselt teatud demokraatlikele tingimustele vastamist (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 885-886). Sidemete mudel hakkab kirjeldama ELi sotsialiseerimise mehhanisme, mille praktiliseks näiteks on mitteriiklike organisatsioonide toetamine sihtriigis või muud sotsialiseeriva iseloomuga instrumendid, mille eesmärgiks on võimendada demokraatlikke eeltingimusi rohujuure tasandil, alt-üles (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 886). Euroopa Liidu laienemise aeglustumine ning sellele järgnev muutus välispoliitilistes lähenemistes viisid Lavenexi ja Schimmelfenningi (2011: 887) poolt ka uue, tehnilise valitsemise mudeli väljapakumiseni, mille kohaselt toimub väline demokraatia edendamine läbi demokraatlike institutsioonide ja normide ülekandumise. Seda demokraatia edendamise mudelit me käesolevas töös eraldi ei käsitle, kuna sellel mudelil on siiski piisavalt palju kattuvust mõjujõu ja ühenduste mudeliga. Autori hinnangul saame seda hinnata nii mõjujõu kui ka sidemete mehhanismide raames. Siinjuures võime mõelda näiteks mestimise ja TAIEX instrumentidele, mis keskenduvad kahepoolsetele koostöölepetele, mille eesmärgiks on üle kanda ELi seadusandluses leiduvaid põhimõtteid valdkonna või haldusprobleemi raames. Järgnevalt pöörame nendele mudelitele lähemalt tähelepanu, et kaardistada empiirilised eeldused, mille alusel neid on senises akadeemilises käsitluses hinnatud

Üldiselt leiame senisest akadeemilisest käsitlusest kaks eeltingimust edukaks demokraatia edendamiseks. Esiteks leitakse, et tulenevalt EL kaudse iseloomuga lähenemisest, ei suuda EL demokraatiat edendada ilma siseriikliku demokraatliku liikumiseta (Risse ja Babayan 2014: 388; Börzel ja Lebanidze 2017: 26). Eelkõige on siin mõeldud demokraatia või läänemeelset valitsust või fraktsiooni valitsuse sees, kuid ka üldine toetus sihtriigi rahva sees võib seda eeldust täita. Teiseks leitakse, et mingil määral peab sihtriik näitama tunnuseid liberaalsest demokraatiast, et demokraatia edendamine võiks vormi võtta (Börzel ja Lebanidze 2017: 26). Ilma nende eeltingimusteta on täheldatud väga kesiseid tulemusi demokraatia edendamises ning halvimal juhul isegi vastupidiseid tulemusi demokraatia arengus (Risse ja Babayan 2014: 388). Järgnevalt pöörame nendele mudelitele lähemalt tähelepanu, et kaardistada empiirilised eeldused ja ootused, mille alusel neid on seniselt akadeemiliselt käsitletud.

1.2.1 Mõjujõu mudel

Mõjujõu mudel on demokraatia edendamise kirjanduses kõige levinum ELi demokraatia edendamise lähenemistest ning keskendub eelkõige tingimuslikkusele, mis saadab EL välispoliitilist tegevust. Parim viis selle mudeli mõistmiseks, on näha selles kauplemisprotsessi EL ja sihtriigi vahel – EL pakub tulenevalt oma majanduslikust/poliitilisest kaalust finants või tehnilise iseloomuga kasu ning seab selle saamiseks tingimusi, mida tuleb täita (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 892). Millisel määral on sihtriik valmis alluma ELi tingimustele, oleneb teoorias nii oodatavast preemiast (ja selle usaldusväärsusest), potentsiaalsetest sanktsioonidest (nii väliste kui ka siseriiklike tegutsejate poolt) ning tingimustele vastamisega seotud kohandamiskuludest (Buşcaneanu 2015: 250). Selle mudeli all ei sekku EL otseselt sihtriigi sisemisse poliitilisse protsessi, vaid pigem julgustab demokraatlike valikuid, pakkudes uusi stiimuleid, millega muuta varasemaid siseriiklike kaalutlusi - olenevalt millisel määral kolmas riik täidab ELi tingimusi teatud ELi (demokraatlike) normide internaliseerimiseks, sõltub, kas ta saab või ei saa hüvitisi (Buşcaneanu 2015: 250).

Mõjujõu mudeli praktilisest vaatepunktist võib demokratiseeriv surve avalduda üldiselt kahe ti. Esmalt läbi passiivsete tingimuste, mille EL on seadnud välislepingutes üldiselt. Heaks näiteks on Kopenhaageni kriteeriumid, mis seavad baaskriteeriumid ELi liikmelisuseks. Teisalt, läbi aktiivsete tingimuste, kus EL pakub midagi ihaldusväärset, näiteks soodsamaid kaubandusleppe tingimusi või tehnilist/finants abi (varasemalt ka liikmelisust ennast), kuid ainult juhul, kui sihtriik on valmis astuma samme demokraatliku reformi suunas, st vastama ELi ettenähtud tingimustele. Kirjanduses on sellele mõnikord viidatud kui *ex-ante* ehk ennetavale tingimuslikkusele (Börzel ja Lebanidze 2017: 29). Mõjujõud võib avalduda ka negatiivse või positiivse reaktsioonina mõnele sündmusele või olukorrale. Näiteks võib EL hoiatada sihtriiki demokraatlike tingimuste halvenemisel rahastuse vähendamisega, et suunata riiki tagasi demokraatlikumale teele või pakkuda lisarahastust demokraatliku arengu toetamiseks. See lihtne ergutus/heidutus mehhanism on üks lihtsamatest viisidest, kuidas EL soodustab demokraatlikke valikuid läbi enda välispoliitika.

Akadeemilises käsitluses on osad autorid proovinud seostada tingimuslikkust kindlate ELi deklaratiivsete seisukohtadega, mis seavad edasise poliitilise ja finantstoetuse sõltuvusse demokraatia taseme paranemisest – kui deklaratiivsele tingimuslikkusele järgneb kvaliteeditõus demokraatias, on tingimuslikkus olnud edukas (Börzel ja Lebanidze 2017: 18). Me võime selle eelduse alusel hinnata ka selle uurimistöo raames mõjutamise edukust. Passiivne tingimuslikkus on Kopenhaageni kriteeriumitest arenenud tänapäevaks loomulikult

palju kaugemale ning tänaseks on demokraatliku iseloomuga tingimused esindatud alates välisabist kuni süvenenud majandusliku ja poliitilise koostööni (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 889). Erilist tähelepanu väärivad EL välispoliitilised instrumendid nagu Euroopa Naabruskonnepoliitika tegevuskavad (ingl. *Action Plan*) ning hilisemad assotsiatsioonilepped, mille raames on EL seadnud selged institutsionaalsed ootused kahepoolsete koostöölepete raames ning kasutanud finants- ning tehnilist abi, et aidata nendele ootustele vastata. Me võime kutsuda seda tingimuslikkuseel põhinevaks demokraatia edendamiseks, kuna praktikas on (muuhulgas) nende meetmete sisuks ootused õiguskorra või institutsioonide paranemises, mida seostame liberaalse demokraatiaga (Casier 2011: 961). Sellest tulenevalt võiksime eeldada, et mida rohkem võtavad sihtriigid üle EL ettenähtud institutsionaalseid muudatusi, seda demokraatlikumaks nad muutuvad. Uurimistöö vaatepunktist saame lisaks analüüsida, kas EL on kasutanud erinevaid või erineval viisil mõjujõu mudelis kirjeldatud meetmeid.

Senises akadeemilises käsitluses on täheldanud, et tingimuslikkus on olnud keskse tähtsusega näiteks Kesk- ja Ida Euroopa (Eesti kaasaarvatud) riikide demokratsiseerumises, kus nii preemiad usaldusväärsus olid suured - nimelt poliitilistele tingimustele vastamisele pakuti liikmelisust, mida on peetud enim motiveerivaks senistest ELi hüvedest (Buşcaneanu 2015: 251).

1.2.2 Sidemete mudel

Kui mõjujõu mudel kirjeldab demokraatia edendamist läbi tingimuslikkuse, siis sidemed kirjeldavad seda läbi sotsialiseerimise (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 890). Sotsialiseerimine kirjeldab õppimisprotsessi, kus lihtsustatult jagab rahvusvaheline toimija mingil vormil oma teadmisi, kapitali ja oskusi lootuses, et need veenavad sihtriigi erinevaid toimijaid oma väärtuste ja standardite ülimuslikkuses (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 890). Inimesed võivad ELi väärtuste ja normidega ühenduste mudeli vaatepunktist kokku puutuda ülal väljatoodud kuues valdkonnas, millest kõige otsesema mõjuga on peetud ühendusi majanduslikus ja rahvusvahelises poliitilises sfääris (Tolstrup 2011: 723). Ka sotsiaalseid sidemeid on peetud siinjuures tähtsaks, mille ilmestavaks näiteks on migratsioon ja välisriigist saadetud maksed koduriiki (*remittances*) (Sasse 2013: 563). Siinjuures eeldatakse, et ELi väärtused ja normid on universaalselt ihaldatavad ning laienevad loomulikult viisil kokkupuudete kasvamisel. Demokraatia edendamine väljendub selles mudelis ühiskonna kaudses mõjutamises, mille lõppeesmärgiks on julgustada ja võimendada demokraatlikke tavasid ja poliitilisi jõude sihtriigi sees ja seeläbi kutsuda esile demokratsiseerumist rohujuure tasandil (Lavenex ja Schimmelfennig 2011: 890). Üldise eeldusena võime oodata, et

ühenduste laienemisel ja süvenemisel suureneb sihtriigi tundlikkus ELi suunas, mis võiks väljenduda tulenevalt EL tingimustest paranenud demokraatlikes näitajates.

1.3 Demokraatia edendamise eeldused

Me võime ülalkirjeldatust tuletada üldised eeldused või ootused, mille alusel demokraatia edendamist hinnata:

- 1) Demokraatia edendamine on edukas, kui EL mõjujõud sihtriigi suunal kasvab või olles juba nõ kõrgel tasemel, jääb sellele tasemele stabiilselt püsima;
- 2) Demokraatia edendamine on edukas, kui pärast demokraatia taseme langust ja sellele järgneva tingimuslikkuse rakendamisel, paraneb demokraatia tase.
- 3) Demokraatia edendamine on edukas kui EL ühendused sihtriigi suunal kasvavad või olles samuti kõrgel tasemel, jäävad sellele tasemele püsima;
- 4) Demokraatia edendamine on edukas kui demokraatia tase sihtriigis tõuseb;

Siinjuures peame arvestama ka viiteajaga, mis järgneb tingimuslikkuse rakendamisele ja muutuse ilmnemisele. Järgnevalt kirjeldan uurimistöö metoodikat.

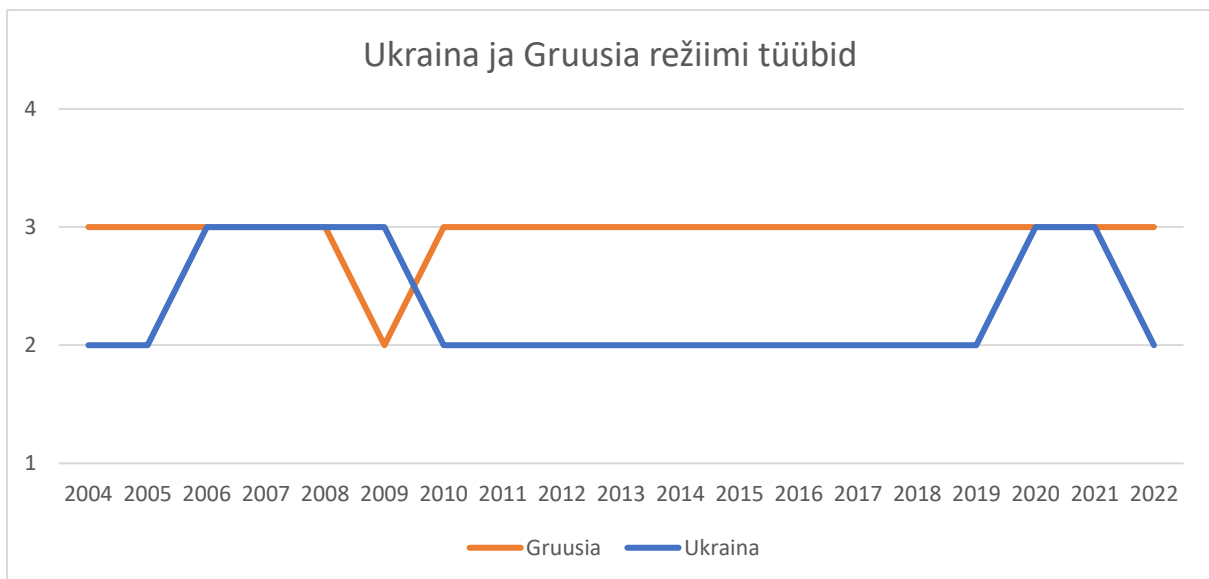
2. Metoodika

2.1 Uurimisstrateegia

Uurimisstrateegia kirjeldamisel alustame üldisest ja liigume detailsema käsitluseni. Me soovime teada saada, kuidas on väline demokraatia edendamine seotud demokraatia arenguga sihtriigis. Analüütiliselt on demokraatia edendamine nähtusena siin sõltumatu muutuja ning demokraatia areng sõltuv muutuja. Ajaliseks perioodiks on valitud 2011-2022. Selle tingib eelkõige asjakohaste EL instrumentide väljatöötamine (eelkõige Idapartnerlus 2009. aastal, millest kujunevad välja assotsiatsioonilepped ning 2011. aasta ENP reform) ning varasemat perioodi käsitlevate uurimistööde arvukus.

Uurimistöö esindab kvalitatiivset lähenemist. Selleks, et hinnata, kuivõrd seotud on demokraatia areng ELi välispoliitilise demokraatia edendamise tegevusega, olen kasutanud võrdlevat meetodit. Täpsemalt, lähenen MSSD (*Most Similar Systems Design*) meetodiga, mille raames leitakse kaks analüütiliselt sarnast süsteemi, millel on üks eristuv tunnus. See eristuv tunnus sarnases kontekstis lubab meil teha järeldusi muutuja kohta, mis neid süsteeme mõjutab. Selles uurimistöös olen demokraatia edendamise hindamiseks kasutanud kaht demokrateerivat ELi naaberriiki, Ukrainat ja Gruusiat. Need kaks riiki jagavad mitmeid tunnuseid, mis muudavad nad analüütiliselt sobivaks MSSD meetodi jaoks. Esiteks jagavad riigid suhtelist geograafilist lähedust nii Euroopa Liidule kui ka teineteisele. Sellest tulenevalt on mõlemale riigile lähenetud sarnaste demokraatia edendamise instrumentidega nagu Euroopa Naabruspoliitika, Idapartnerlus ja EIDHR (*European Instrument for Development and Human Rights*). Lisaks on mõlemad riigid assotsiatsioonilepetele alla kirjutanud ning osalevad regulaarselt ka mestimise ja TAIEX projektides. Teiseks jagavad mõlemad riigid ka ühist naabrit, keda võib pidada peamiseks poliitiliseks alternatiiviks nende riikide läänesuunalisele poliitikale – Venemaad. Sellest tulenevalt kogevad riigid ka sarnast poliitilist survet nii Euroopa Liidu kui Venemaa poolt. Veel enam, mõlemad on tänaseks Venemaaga relvastatud konflikti sattunud, kes okupeerib osaliselt ka nende territooriumi. Kolmandaks, mõlemad riigid on kultuuriliselt sarnased, jagades religioonina õigeusk ja ajalugu nii Nõukogude Liidu kui varasema Vene Impeeriumi all. Neljandaks iseseisvusid mõlemad riigid 1991. aastal, Nõukogude Liidu lagunemisel, mis annab ka sarnase algpositsiooni demokrateerumise vaatepunktist. Vahest kõige erilisem ühine tunnus on 2000. aastate alguses toimunud värvi-revolutsioonid, kus mõlemas riigis said läänemeelsed poliitikud võimule ja algatasid lähenemise Läänele. Sellest tulenevalt täidavad mõlemad riigid nõ demokraatia edendamise

eeltingimusi, mille tõttu on mõlemat riiki erinevatel hetkel peetud üheks lootustandvamaks demokraatiseerumise näiteks Idapartnerluse riikidest. Siiski, mis muudab need kaks riiki võrreldavaks on nende erinev demokraatia tase. Alates 2004. aasta revolutsioonidest on V-Dem hinnangul Ukraina olnud elektoraalne demokraatia (üks alla liberaalse demokraatia) vaid kuuel aastal, Gruusia see-eest olnud elektoraalne demokraatia kõigil peale ühe (V-Dem 2023a: 40). Uurimisküsimusest lähtudes eeldame, et erisus on seletatav läbi ELi demokraatia edendava tegevuse. Režiimi tüübid on esitatud all ka joonisena, kus ülevalt all on tähistatud liberaalne demokraatia, elektoraalne demokraatia, elektoraalne autokraatia ning suletud demokraatia (V-Dem 2023a: 40).

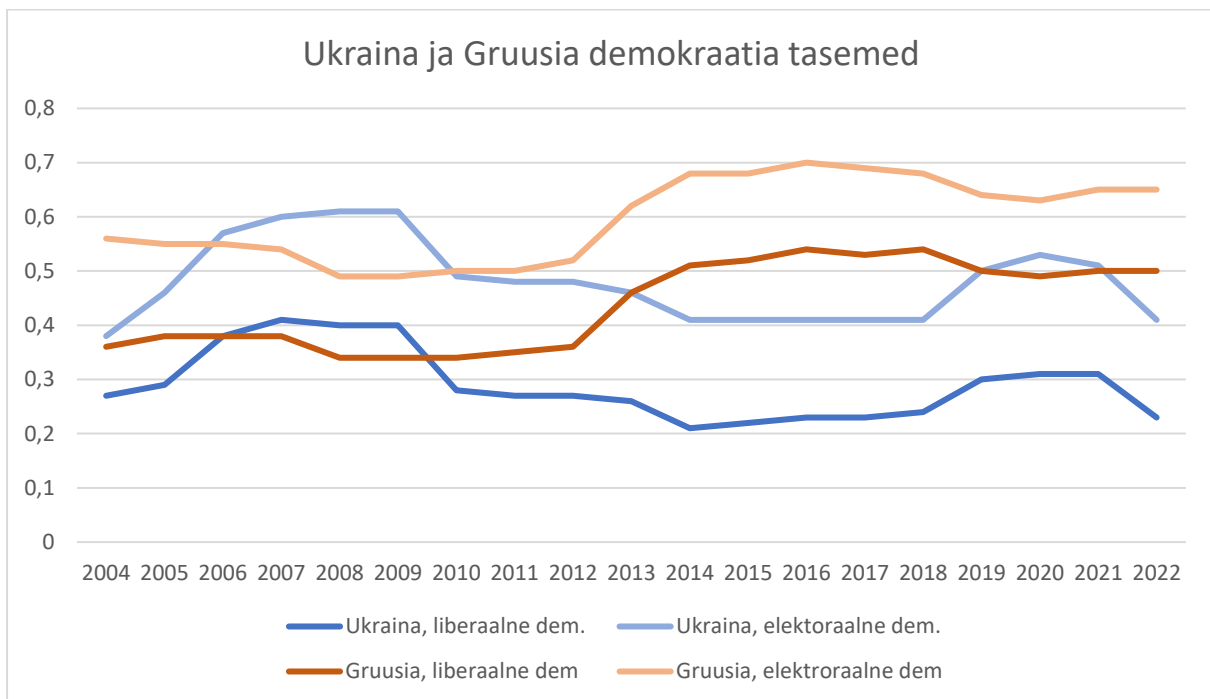

Joonis 1. Ukraina ja Gruusia režiimi tüübid. Allikad: (V-Dem 2023a: 40)

2.2 Demokraatia taseme hindamine

Demokraatia taseme ehk selle uurimistöõ sõltuva muutuja hindamisel, olen toetunud samuti V-Dem demokraatia aruannetele. V-Dem ehk Varieties of Democracy on iseseisev organisatsioon, mis mõõdab indeksitena demokraatiat läbi nelja mõõtme: elektoraalse, liberaalse, kaasava ning egalitaarse demokraatia (Coppedge jt 2016: 582-583). Selles töös keskendutakse vaid esimesele kahele ehk elektoraalse ning liberaalse demokraatia indeksile, et kirjeldada demokraatia taset. Elektoraalne demokraatia kirjeldab eelkõige vormilist demokraatiat, keskendudes peamiselt perioodilistele, vabadele valimistele, kuid ka valimisõiguse universaalsusele, väljendusvabadusele ning informatsiooni kättesaadavusele (Coppedge jt 2016: 582). Liberaalne demokraatia keskendub eelkõige kodanike- ning vähemuste õigustele ning vabadustele, mis peaksid kaitsema neid riigi või enamuse

tagakiusamise ning türannia ees Coppedge jt (2016: 582). Keskendudes neile kahele mõõtmele saame hinnata ühelt poolt riigi vormilist demokraatiat ja teisalt sügavamalt liberaalset demokraatiat, mida EL peaks eriliselt edendama. Mõõdikud on esitatud 1-0 vahemikus, kus 1 tähistab kõige kõrgemat ning 0 kõige madalamat tase (V-Dem 2023a). Kuna V-Dem on alates 2014. aastast väljastanud regulaarselt aruandeid demokraatia arengu kohta, saame nende andmestiku alusel kirjeldada demokraatia taseme muutumist trendina ja seeläbi võrrelda režiimi arengut ajas. Hinnates demokraatia arengut EL vaatepunktist, olen läbi viinud ka Komisjoni aruannetest tekstianalüüsi ja keskendunud demokraatiale, õiguskorrale, korruptsioonile ning inimõigustele. All olen esitanud joonise V-Dem mõõdikutest alates 2004. aastast, et anda selge ülevaade nende riikide arengust. Analüüsi osas keskendutakse peamiselt perioodile 2011-2022.

Joonis 2. Ukraina ja Gruusia demokraatia tasemed. Allikas: V-Dem 2023b.

2.3 Mõjujõu ja sidemete operatsionaliseerimine

ELi demokraatia edendamine on esitatud mõjujõu ja sidemete mudelite läbi, kus kujunevad välja tingimuslikkuse ja sotsialiseerimise põhimõttel instrumendid. EL praktikas ei eristu need mudelid alati ideaalselt, kuid lihtsustades saame nende kahe mudeli alusel kirjeldada ja analüüsida EL demokraatia edendamist.

Mõjujõu mudeli raames seostame demokraatlikku arengu tingimuslikkuse edukusega. Empiirilisest vaatepunktist keskendume kolmele tingimuslikkuse väljendustele EL praktikas (Buşcaneanu 2015: 252):

- 1) kahepoolsete lepete ootustele ja tingimustele;
- 2) positiivse tingimuslikkusega seotud rahastusega;
- 3) visavabadusega seotud tingimuslikkusele.

Need kolm indikaatorit kirjeldavad meile peamised kanaleid, mille läbi on EL kasutanud tingimuslikkust ning aitavad kaardistada selle mudeli mõju.

Sidemete mudeli raames kirjeldame peamiselt majanduslikke, poliitilisi ja sotsiaalseid sidemeid sihtriigi ja ELi vahel. Empiirilisest küljest keskendume (Buşcaneanu 2015: 252):

- 1) EL ja juhtumriigi poliitilisele lepetele ja sidemetele;
- 2) EL ja juhtumriigi kaubanduse osakaalule
- 3) Välismaalt saadetud maksete osakaalule;
- 4) TAIEX ja mestimise instrumentidele.

Kasutades neid nelja mõõdet võiks välja kaardistada EL pool kasutatavad peamised sotsialiseeruvad meetmed, mis võiksid soodustada teooria kohaselt demokratiseerumist. Lisaks käsitleme osaliselt Venemaa poolseid sidemeid, et kirjeldada nendevahelisi ühendusi ja EL suhtes vastastikust mõju. Teoreetilisest vaatepunktist kujuneb meile seeläbi välja poliitiline kaldumus ning teoreetilise mõju ulatus. Venemaa arvestamine siinjuures aitab kirjeldada poliitilise alternatiivi esindatust sihtriiki mõjutavas poliitilises surves.

Sidemete kirjeldamisel toetume lisaks ka alates 2012. aastast Euroopa Naabruskonna Indeksite väljaannetele, mis on indeksina esitanud „sidemed“ (samuti *linkage*) ning „institutsioonilise lähenemine“. Euroopa Naabruskonna Indeks on Euroopa Liidu poolt rahastatud Idapartnerluse Kodanikeühenduse Foorumi (edaspidi viidatud kui IKF) väljaanne, mis kirjeldab Idapartnerluse riikide progressi demokraatliku riigivormi ja ELi suunas (IKF 2017: 12). Meetodilt sarnaneb IKF indeks näiteks Freedom House'i indeksitele, kus Idapartnerluse riikide ekspertidele jagatakse küsimustikud, mille vastuseid kodeerides kujunevad välja numbrilisel skaalal väärtused, mille agregeerimisel tekib indeks (IKF 2017: 148). Skaala on esitatud 0-1 vahemikus, kus 1 tähistab indeksi raames võrdväarsust võrdlusriigiga, milleks on Leedu (IKF 2017: 149). Nende ühenduste indeks kirjeldab “rahvusvahelisi ühendusi ettevõtete, tsiviilühiskonna ning EL ja sihtriikide valitsuste vahel” ning koosneb kolmest komponendist (IKF 2017: 14). Esiteks „Rahvusvahelise julgeoleku, poliitilise dialoogi ja koostöö“ mõõtmest,

mis kirjeldab, millisel määral suhtlevad Idapartnerluse riikide ja ELi liikmesriikide valitsused rahvusvahelise julgeoleku teemadel; teiseks „Sektoriaalse koostöö ning kaubavoogude“ mõõtmest, mis kirjeldab, millises ulatuses ühendavad kaubandussuhted ja investeeringud neid toimijaid omavahel; kolmandaks, „Kodanikud Euroopas“ mõõtmest, mis hindab liikuvuse (*mobility*), migratsiooni ning infovoo ulatust ELi ja idapartnerluse riikide vahel (IKF 2017: 14). Institutsiooniline lähenemine hindab, millisel määral on sihtriik üle võtnud ja ratifitseerinud ELiga seotud norme ja seadusi, mille sisuks on: demokraatlikud ja poliitilised õigused, valimised ja poliitiline pluralism, inimõigused, sõnavabadus, vaba meedia, iseseisev kohtusüsteem ning korruptsioon (IKF 2021: 11-12). Keskendudes eriliselt selle indeksi demokraatia mõõtmele „demokraatlikud õigused ja valimised ning poliitiline pluralism“, saame hinnata, kas seadusandlik lähenemine väljendub ka demokraatia kasvus juhtumriikide näitel.

Kuna need mõõtmelised kattuvad üldiselt teoreetilises osas esitatud sidemete sotsialiseeriva käsitlusega, saame ka siin analüüsis neid mõõtmeid kasutada. Mestimise ja TAIEX andmete esitamisel olen toetunud nii ELi Komisjoni väljastatud mestimise ja TAIEX aruannetele kui ka varasematele uurimistöodele, raportitele ja analüüsidele, mis neid on käsitlenud.

Uurimisstrateegiast tulenevad ka mitmed murekohad, mida järgnevalt käsitlen. Esiteks tuleb meil käsitleda andmetega seotud probleeme. Ühelt poolt tuleb tunnustada, et EL ei ole ainuke organisatsioon, kes demokraatia edendamise tegeleb. Siinkohal võime välja tuua Ühendriikide demokraatia edendamise programmi või lugematul hulgal mitte-riiklike organisatsioone, kes on samuti süstemaatiliselt lähenenud demokraatia edendamisele samade juhtumriikide näitel. Ajalooliselt on Ühendriikide rahaline toetus meie juhtumriikide näitel olnud alati suurem, kui EL rahastus sarnastel eesmärkidel (Sasse 2011: 556, 569). Veel enam, rahastus ise on väga laialivalgub mõõdik, kuna on keeruline määrata ja veel vähem arvestada, milliseid rahastuse allikaid arvesse võtta tuleks. Selles töös on sellest tulenevalt keskendunud mitte absoluutsele rahastuse hulgale, vaid pigem, kuidas on EL rahastus olnud mõjutatud tingimuslikkusest, teisisõnu, kas rahastus on muutunud intensiivsemaks vastavalt demokraatia arengule. Sellegipoolest jääb EL enda demokraatia edendamise mõju hindamisel sisse seega teatav ebamäärasus. Lisaks on andmed seoses mestimise ja TAIEX projektidega üllatavalt laialivalgub, kus akadeemilises käsitluses on läbivalt esitatud erinevad numbrid. Kus võimalik, on selle töö raames kasutatud EL enda aruandeid nendest programmidest, kuid ka siin esineb teatav ebakõla tulenevalt erinevates viisidest, kuidas neid on üle aastate loendatud. Viimane võimalik murekoht on andmete esinduslikkus. Kuna kõik andmed on väliselt

kogutud erinevate organisatsioonide poolt, ei pruugi esitatud andmed anda täieliku pildi. See on eriliselt tõene demokraatia enda taseme määramisel, kuna elemente, mis selle all arvestatakse, on lihtsalt väga palju. Lihtsustava näitena võime mõelda demokraatia taseme tõusule, kus ühelt poolt muutuvad valimised demokraatlikumaks, kuid samal ajal on sõnavabadus või kogunemisvabadus langenud – demokraatia taseme vaatepunktist võib areng olla olematu olgugi, et mõnes valdkonnas olukord paranes. Sellest tulenevalt peame süvenema rohkem erinevate mõõdikute tagatausta, et kirjeldada muutuseid, kuid siiski ei ole selle uurimistöö raames seda mure võimalik lõplikult lahendada.

Viimane võimalik murekoht on seotud EL enda mõju piiritlemisega. Olgugi, et teoreetilisest vaatepunktist kujunevad välja selged mõõdikud ja huviobjektid, ei pruugi need olla piisavad, et kirjeldada demokraatia edendamise mõjukust. Peamiselt tuleneb see asjaolust, et riikide otsustusprotsessis on mitmeid muutujaid ja tegureid, mida demokraatia edendamine ei saa arvesse võtta. Millisel määral on riigi valitsus läänemeelne ning millistel kaalutlustel ta otsuseid teeb, jääb piltlikult öeldes poliitilisse musta kasti. Käsitledes riigi demokratiseerumist ja piiritledes EL tegevused, on meil seeläbi ikkagi tegemist paljude potentsiaalsete muutujatega, mida me ei suuda selle töö raames käsitleda või arvestada. Järgnevalt pöördume juhtumriikide tutvustuse poole.

2.4 Juhtumriigid

2.4.1 Ukraina

1991. aastal iseseisvunud Ukrainat kujundas suuresti Nõukogude Liidu lagunemisele järgnenud tugev majanduslik langus: aastatel 1990-1999 langes Ukraina SKP ligi 59% (Emerson et al 2019: 158). Kriisi põhjustena nähti peamiselt varasemat ebaefektiivset käsumajandust ja sellest tulenevalt kaudselt Venemaa poliitilist süsteemi, mis suunas osa riigi poliitilist eliiti hoidma Moskvaga teatavat distantsi ja keskendumata omariikluse ülesehitamisele (Tolstrup 2016: 731). Lisaks ilmnisid sel perioodil ka mitmed pingesallikad Ukraina-Vene suhetes, nagu Krimmi staatus, seotus Sõltumatute Riikide Ühendusega (*Commonwealth of Independent States*), Venemaa Musta mere laevastiku probleem Sevastopolis ning piiriküsimused, mis kõik hoidsid taastamast varasemaid laialdasi kaubandus-, majandus- ja sotsiaalseid ühendusi (Tolstrup 2016: 731). Ka märkimisväärsed nafta ja maagaasi toetused Venemaa poolt ei suutnud leevendada tekkivaid pingeid (Tolstrup 2016: 731). Paralleelselt ning tulenevalt nendest pingetest, hakkasid nii Ukraina esimene president Kravtšuk kui ka tema järeltulija Kutšma arendama poliitilisi ning majandussuhteid Läänega (Tolstrup 2016: 731).

Integratsioon Euroopaga esineb strateegilise prioriteedina näiteks Kutšma ajast 90ndate teisel poolel (Casier 2011: 967). Siit saab alguse ka Ukraina sisepoliitikat defineeriv regionaalne jagunemine, kus poliitilised eelistused erinevad suuresti Lääne-Ida mõõtmel nii maailmavaateliselt kui ka geograafiliselt (Sasse 2013: 564).

Ukraina poliitilised võimalused olid sellest tulenevalt piiratud. Ühelt poolt ei saanud Ukraina enam loota laialdastele majandustoetustele Venemaa (ega ka Lääne) käest, mis oleks võimaldanud jätkata varasemat tugevat riiklikku kontrolli majanduse üle (Tolstrup 2016: 731). Teisalt ei saanud Ukraina kehtestada repressiivset poliitilist kontrolli oma kodanike ja poliitilise opositsiooni vastu, olles nüüd tundlik Lääne kriitika ja sanktsioonide suhtes (Tolstrup 2016: 731). Selle uue poliitilise reaalsuse tagajärjena ei olnud riigil võimalik täielikult monopoliseerida poliitilist võimu, tuues kaasa pehmemat tüüpi autoritaarse süsteemi, kus poliitilisel opositsioonil ning valitsusvälistel ühendustel oli võimalik areneda (Tolstrup 2016: 731).

Järgnenud nn juhitud demokraatia ajastu lõppes ootamatult 2004. aastal, mil presidendivalimistel ilmnenuid korrupsioonimärgid kulmineerusid laialdase rahvarevolutsiooniga (Casier 2011: 963). Poliitilise opositsiooni (läänemeelsete) kampaania värvide järgi sai ülestõus tuntuks oranži revolutsioonina ning see tähistas pöördelist hetke Ukraina ajaloo (Casier 2011: 963). Valimistulemused kuulutati kehtetuks ning uute valimiste korraldamisel sai võimule eelmistel valimistel esimeses ringis kaotajaks jäänud Läänemeelne Viktor Juštšenko. Tema uue administratsiooni ajal, mis kattus ajaliselt ENP algusega, toimus ka laialdane lähenemine Euroopa Liidule. Näiteks sõlmisid Ukraina ja EL2005. aastal ELi-Ukraina Tegevuskava (*Action Plan*) ning alustasid 2007. aastal läbirääkimisi uuendatud koostööleppeks, millest kasvas 2011. aastaks välja üks esimestest assotsiatsioonilepetest (Casier 2011: 967). Vaatamata esmasele entusiasmile ja paranenud demokraatlikele näitajatele, hakkas poliitiline tahe ja kapital reformideks siiski peatselt raugema ning 2010. aastaks oli pärast sisepoliitilist võimuvõitlust oranži revolutsiooni hoogsus kadunud (Delcour ja Wolczuk 2015: 462).

Järgnenud üldise pettumuse ja keerulise majandusliku olukorra najal võitis 2010. aasta presidendivalimised Viktor Janukovõtš, kes tõi kaasa maailmavaatelise pöörde Ida poole (Silander ja Nilsson 2013: 451). Tema valitsemisajal hakkas varasem edu demokratiseerumises tagasi pöörduma. Poliitilise opositsiooni vastu ilmnis üha kasvav surve, mille raames piirati nende tegevusvabadust ning korraldati poliitilise varjundiga kohtuistungeid varasemate valitsuseliikmete üle - kuulsaimaks näiteks siinkohal oli varasema peaministri Julija

Tõmošenko kohtuistung ja vangistamine (Silander ja Nilsson 2013: 451). Siiski, kuni 2013. aastani oli Ukraina jätkuvalt liikumas assotsiatsioonileppe suunas, kuni ootamatult keeldus Janukovõtš viimasel hetkel sellele alla kirjutamast (Ikani 2019: 22). Keerulise majandusliku olukorra leevendamiseks pakkus Venemaa Ukrainale ligi 15 miljardi euro suurust abipakki tingimusel, et Janukovõtš katkestab läbirääkimised assotsiatsioonileppe osas, mida ta ka järgnevalt tegi (Ikani 2019: 22). See otsus tõi aga Ukrainas tänavatele tuhandeid euroopameelseid toetajaid ning algas rahvaülestõus, mida tunneme Euromaidani nime all (Ikani 2019: 22). Järgneva paari kuuga eskaleerus olukord geopoliitiliseks kriisiks, kui Janukovõtši kukutamisele Ukraina parlamendi poolt algasid Venemaa toetusel ülestõusud Ida-Ukrainas ja Krimmi poolsaarel, kulmineerudes lõpuks Krimmi annekteerimisega Venemaa poolt (Ikani 2019: 22). Revolutsiooni järel allkirjastatakse ELiga assotsiatsioonilepe, mis hakkas alates 2017. aastast täielikult jõustuma (EL Komisjon 2018: 1). Samal aastal allkirjastatakse ka visavabaduselepe.

2.4.2 Gruusia

Gruusia iseseisvumisest 1991. aastast on riik kogenud nii demokraatlikku õitsengut kui ka taandumist, mida on osaliselt seostatud Venemaa rolli ja kommunistliku partei pärandiga (Silander ja Nilsson 2013: 451). Sarnaselt Moldovale, järgneb Nõukogude Liidu lagunemisele 90ndate alguses separatistlik konflikt riigi põhjaosas, mille habras rahu on samal ajal hoitud ja ohustatud Vene Föderatsiooni poolt (Sasse 2013: 571). Abhaasia ja Lõuna-Osseetia muutuvad konflikti järel autonoomseteks piirkondadeks, mis, rahastatuna Venemaa poolt, kujutavad endast lahendamata konflikte ning mõjutusallikaid Gruusia poliitika survestamiseks tänaseni (Pinzari 2015: 22). Erinevalt Moldovast või Ukrainast ei kujunenud sellest konfliktist sisepoliitilist komistuskivi, mis määraks sisepoliitilisel poliitikaalternatiive (Sasse 2013: 571). Vastupidiselt, need konfliktid kujundasid ülejäänud Gruusias ühist arusaama Gruusia terviklikkusest, mis suunas ühelt poolt Gruusiat hoiduma koostööst Venemaaga ning teisalt keskendumisele peaaegu eranditult Lääne ühenduste võimendamisele (Sasse 2013: 571). Need uued süvenevad sidemed Läänega mängivad märkimisväärset rolli järgneval kümnendil.

Sarnaselt ülejäänud Nõukogude järgsele alale, kirjeldas 90ndate alguse Gruusia esimest valitsust Ševardnadze all osaliste demokraatlike tunnustega presidentaalne valitsemine (Dobbins 2010: 761). Esimene valitsus ei suutnud aga ellu viia majandusreformide ega suunata riiki jätkusuutlikule demokraatlikule teele, mille üheks tagajärjeks oli laialdane korrupsioon poliitilistes institutsioonides ning sellele järgnev rahva usaldamatus riigi vastu (Dobbins 2010: 761). 2003. aastaks oli oodata võimuvahetust, kuid kui peale valimisi ilmnisid pettusemärgid,

vallandusid Tbilisis ja hiljem kõikides Gruusia suuremates linnades rahutused (Dobbins 2010: 762). Varasem välispoliitiline pööre Läände oli 2000. aastaks toonud kaasa aktiivset rahalist toetust ning tähelepanu, mida sai nüüd suunata valimispettuse avalikustamisele ja poliitilise *status quo* muutmiseks. Opositsiooni toetajad, Mihheil Saakašviliga eesotsas, tormasid protestina parlamendihoonesse, roosid käes (sellest ka nimetus Rooside revolutsioon), mille peale kuulutati välja riiklik hädaolukord (Dobbins 2010: 762). Olukord siit siiski edasi ei eskaleerunud, kuna eriväelased keeldusid Ševardnadze käske täitmast ning vähem kui kuu aja pärast oli Ševardnadze tagasi astunud (Dobbins 2010: 762). Uutel valimistel saavutas Saakašvili ülekaaluka võidu ning lubas muuta Gruusia poliitilise süsteemi läänepärasemaks, viidates inspiratsioonina Prantsusmaa ja Ühendriikide mudelile (Dobbins 2010: 762).

Nii Euroopas kui Ühendriikides hakati Rooside revolutsioonis nägema pöördumatut arengut demokratiseerumise suunas, mida saatsid laialdased rahalised toetused (Delcour ja Wolczuk 2015: 464) Süvenevad sidemed tõid järgnevatel aastatel kaasa aga ootamatuid tagajärgi - uus poliitiline eliit hakkas tasapisi võimu konsolideerima ning demokraatiat õõnestama (Delcour ja Wolczuk 2015: 464). Demokraatiaedenduse raames antud toetused poliitilisele opositsioonile ei läbinud uuendust või korrektuuri ning laekusid valimiste järel nüüd uutele kabinetiministritele, mis aitas neil saada dominantseks poliitiliseks jõuks ning seejärel konsolideerida enda võimupositsiooni (Sasse 2013: 571). Samas valguses kritiseeriti ka Saakašvili käitumist 2008. aasta valimistel, kus ta kasutas vastuolulisi meetmeid poliitilise opositsiooni vastu (Börzel ja Lebanidze 2017: 26). Autoritaarsema valitsemise tagajärjel peatus nii valitsusväliste organisatsioonide kui esindusinstitutionide areng, mis kajastub ka Gruusia demokraatlike näitajate languses sellel perioodil (Delcour ja Wolczuk 2015: 465). Alles 2012. aastal toimusid Gruusias parlamendivalimised, kus esmakordselt toimus rahumeelne võimuvahetus, tekitades taas palju optimismi Gruusia demokraatliku tuleviku osas (Silander ja Nilsson 2013: 454). Optimism hakkab aga raugema poliitilise polariseeritusse ning võimuvõitluse tagajärjel, mis alates 2016. aastast hakkab kajastuma ka Gruusia demokraatiasemes (Freedom House 2017). Sarnaselt Ukrainale, jõustub 2017. aastal assotsiatsioonileppe ning ka visavabaduslepe. Gruusia on olnud akadeemilises kirjanduses seni ka demokraatia konsolideerumise vaatepunktist enim lootust andev Idapartnerluse riik, kus Euroopameelsed jõud on võimul olnud 2003. aasta revolutsioonist alates (Börzel ja Lebanidze 2017: 26). Empiirilises osas vaatame edasist poliitilist arengut lähemalt.

3. Analüüs

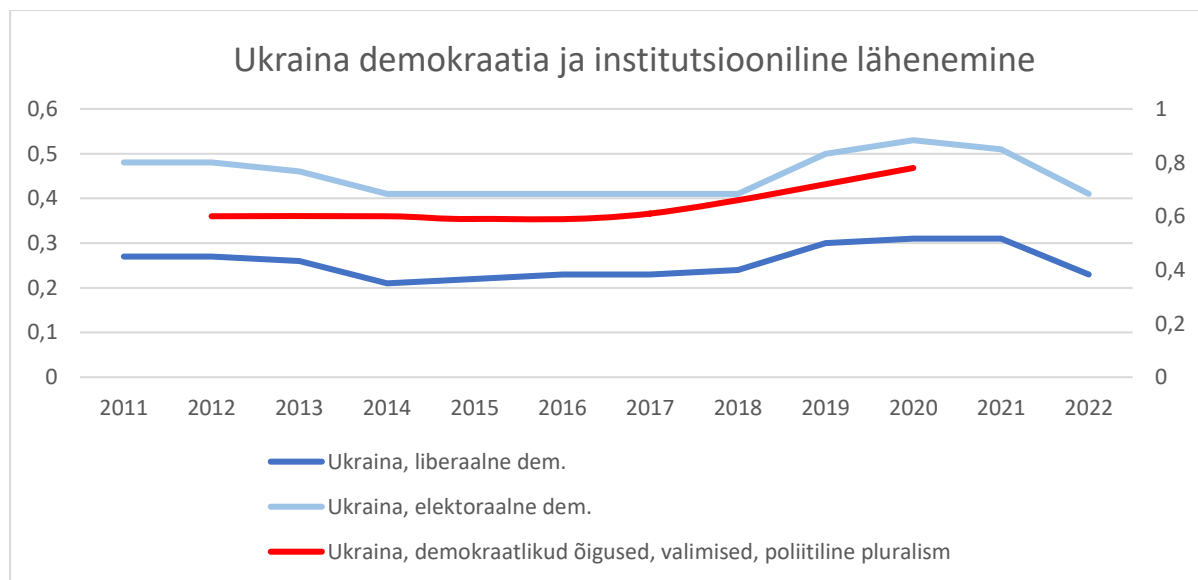
3.1 Mõjujõu mudeli analüüs

3.1.1 Ukraina

Ukraina tutvustuse põhjal võime eeldada kasvava mõjujõu tingimusi, teisisõnu, olukorda, kus ELi kauplemispositsioon muutub tugevamaks pärast 2004. ja 2014. aasta sündmusi. See tuleb eelkõige Ukraina ja ELi poliitilisest lähenemisest ning peegelpildis Venemaa eemaletõukamisest pärast 2004. ja 2014. aasta revolutsioone. Venemaaga suhete katkemine on praktikas tähendanud, et EL on muutunud Ukraina peamiseks partneriks nii kaubanduses kui ka rahvusvahelistes suhetes. See ühepoolne kalduvus viitab teooria kohaselt soodsatele eeltingimustele demokraatia edendamiseks. Mõjujõu mudeli hindamiseks kirjeldame 1) kahepoolsete lepete tingimuslikust; 2) rahastusega seotud tingimuslikust; 3) visavabadusega seotud tingimuslikust. Need koos võiksid meile kirjeldada peamiseid tingimuslikkuse instrumente, mida EL on kasutanud ning ka selle mudeli mõju.

Tingimuslikkuse mehhanismi vaatepunktist on Ukraina meie uurimisperioodi algusest seotud olnud kolme peamise tingimuslikkuse instrumendiga. Nendeks on EL ja Ukraina vahelised koostöölepped, ENP tegevuskavad ja hiljem assotsiatsioonilepe. Tingimuslikud ootused demokraatias, inimõiguste austamises või õiguskorra tugevuses on alates iseseisvumisest olnud esindatud EL ja Ukraina vahelistes lepetes nagu Partnerlus- ja koostöölepe (PCA) ja nendele järgnenud tegevuskavades ja assotsiatsioonilepetes. Alguses olid neis esindatud ootused reformi või tingimuslikkuse vaatepunktist nõrgad, kuna ei esitanud selgeid juriidilisi kohustusi sihtriigile (Buşcaneanu 2015: 254). Ajaga arenedes, muutuvad tingimused eelduseks järgmise taseme koostööks nagu näiteks assotsiatsioonileppe läbirääkimistele eelnesid arengumärgid varasemates tegevuskavade prioriteetides. Ukraina oli ka üks esimestest riikidest, kes sõlmis ELiga tegevuskava 2005. aastal, mille alusel reformida enda sisepoliitilist süsteemi ning võrreldes teiste ENP riikidega oli Ukraina ka ENP aktiivseim reformija, ratifitseerides enim tegevuskavaga seotud prioriteetide oma seadusandlikus süsteemis vahemikus 2000- 2010 (Buşcaneanu 2015: 273). Eriliselt aktiivne oli Ukraina selles valguses peale 2004. revolutsiooni, mil võimule sai Läänemeelse valitsus ning algatati ka esimene assotsiatsioonileppe läbirääkimiste voor (Buşcaneanu 2015: 270-271). Ukraina arenguid on kiitnud ka toleaeagsed komisjoni raportid, mis on tähendanud aastatel 2004- 2010 stabiilseid arengumärke demokraatia ja vabaduste valdkondades, kuid tõstatanud, eriti hilisematel aastatel, murekohti õiguskorra ja konstitutsioonilise toimimise pärast (EL Komisjon 2008;

2010; Buşcaneanu 2015: 270- 271). Halvenevate demokraatlike näitajate kontekstis esitas EL 2010. aasta presidendivalimiste järel esmakordselt ka deklaratiivsed tingimused, seades assotsiatsioonileppe sõlmimise ja läbirääkimised sõltuvusse demokraatianäitajate paranemisest (Börzel ja Lebanidze 2017: 19). Samas vaimus nõudis EL ka Julia Tõmošenko vabastamist assotsiatsioonileppega edasiliikumise tingimusena (Börzel ja Lebanidze 2017: 19). Sellele tingimuslikkuse rakendamisele ei järgnenud Ukraina poole pealt aga demokraatlikku arengut, vaid hoopis poliitiline lähenemine Venemaale, mille peatas alles rahvaülestõus 2013. aasta lõpus. Peale revolutsiooni on assotsiatsioonileppe kujunenud peamiseks poliitiliseks teemärgiks ning tingimuslikkuse allikaks. Euroopa Komisjoni vahearuangetest (Euroopa Komisjon 2016, 2020, 2022a) assotsiatsioonileppe täitmisest ilmneb, et Ukraina on jätkanud enda poliitilise süsteemi reformi vastavalt assotsiatsioonileppe teemavaldkondadele ning kirjeldanud arenguid enamasti positiivses valguses. Ukraina valitsuse hinnangul oli 2021. aastaks 63% leppe eesmärkidest täidetud (EUUA 2021: 7). 24st peatükist 9, nagu näiteks „Maksustamine“, „Humanitaarpoliitika“ või „Õiglus, vabadus, kindlus ja inimõigused“, ületasid vastavuselt isegi 80% määra (EUUA 2021: 7). „Finantskoostöö ja kelmusevastase võitluse“ valdkonnas on progress jäänud kõige tagasihoidlikumaks (vastavus 24%) (EUUA 2021: 7). Selleks, et seda nähtust empiirilisel mõõta, esitame institutsioonilise lähenemise kui tingimuslikkuse väljenduse mõõtjana ja võrdleme seda demokraatia arenguga.

Joonis 3. Ukraina demokraatia ja institutsiooniline lähenemine. Allikad: (Idapartnerluse Kodanike Foorum 2012- 2021; V- Dem 2023b).

Joonisel 3 on esitatud Ukraina institutsiooniline lähenemine ELi suunas, mõõdetuna demokraatlike õiguste, valimiste ja poliitilise pluralismi normide ülevõtmises (parempoolne

skaala). See indeks on kõrvutatud V-Demi elektoraalse ja liberaalse demokraatia näitajatega, hinnates ühelt poolt Ukraina demokraatlike institutsioonide ja teisalt demokraatiaga seotud põhiõiguste arengut (vasakpoolne skaala). Jooniselt 3 näeme 2014. aasta revolutsioonile eelnevat langust demokraatia tasemes ning peale revolutsiooni ja assotsiatsioonileppele allakirjutamist kergest tõusu, mis hüppeliselt algab 2018. aastal. Elektoraalne demokraatia on läbivalt olnud kõrgemal tasemel ning teinud ka suurema hüppelise arengu peale 2017. aastat. Seda võib pidada ka osaliselt ootuspäraseks, kuna elektoraalse demokraatia lävend on madalam ning ka omakorda komponendiks liberaalse demokraatia mõõdikus. Institutsionaalse lähenemise vaatepunktist on areng olnud väga tagasihoidlik kuni 2017. aastani, mil jõustus assotsiatsioonilepe ning viisavabaduslepe. See on osaliselt üllatav, kuna võiks oodata, et assotsiatsioonileppele allakirjutamise järel, kus EL mõjujõud kasvab Venemaa vaenulikkuse taustal, kaasneks sellele ka suurem institutsiooniline lähenemine ehk EL tingimuste vastamine. Siiski tuleb siin arvestada, et indeks mõõdab sisuliselt mitmeid mõõdikuid ja valdkondi, mis on seotud EL seadusandlusega. Süvenedes raportite sisusse leiame, et Ukraina arengut näiteks demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste valdkonnas, vastustab tagasilangus meedia ja infovabaduse vallas (seoses venemeelsete väljaannete ja kanalite piiramisega), väljendudes üldise indeksi languses (IKF 2021: 16). Teisalt võib tegemist olla loomuliku viivitusega, kus seadusandlus ei ole jõudnud ratifitseerimisele või selle mõju pole jõudnud avalduma hakata. Me võime siiski täheldada mõningast seost institutsionaalse lähenemise ja demokraatia vahel: mõlemad mõõdikud kasvavad pärast 2018. aastat, mis võib osundada sellele, et institutsionaalne lähenemine on toimima hakanud ning demokraatia on saavutamas kindlat pinda. 2020. ja 2021. aastal jõuab Ukraina režiimi tüüpide vaatepunktist esmakordselt peale revolutsiooni elektoraalse demokraatia tasemele (V- Dem 2023: 40). Samuti võime näha ka väga kergest positiivset trendi liberaalse demokraatia tasemes peale 2014. aastat, kuid sisuliselt on muutus minimaalne.

ELi tingimuslikkus on esindatud ka rahalises toetuses, eriti ENP nn „rohkem rohkema vastu“ põhimõttel, kus intensiivsem koostöö ELi ja demokraatia suunas peaks sihtriigile tooma ka intensiivsemat rahastust ja poliitilist toetust. Selle mõõtmiseks hindame ELi rahalist toetust sihtriigile elaniku kohta. Vahemikus 2000-2010 on Buşcaneanu (2015: 273) leidnud, et elaniku kohta jäi ELi rahaline toetus Ukrainale suuresti samaks ning vaatamata demokraatlikule arengule, ei järgnenud sellele märgatavat toetuse suurenemist. 2010. alates on finantstoetus märgatavalt tõusnud, kuid üha enam seostatud tingimuslikkusele vastamisega. Näiteks 2014. aasta finantsolukorra leevendamiseks pakkus EL Ukrainale laenupaketti, mille koguväärtus oli

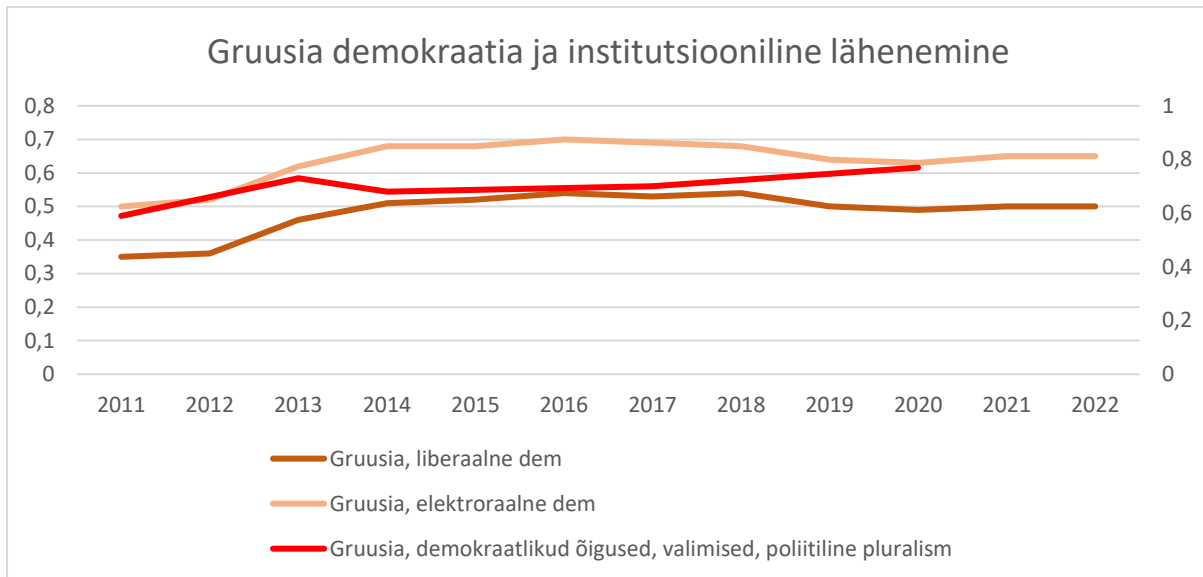
1,8 miljardit eurot, kuid millest ainult esimene osa oli kättesaadav koheselt – teine ja kolmas pidid vabanema pärast arengumärke kindlates riigiinstitutsioonides (Wolczuk ja Žeruolis 2018: 19). Esimene makse jõudis Ukrainani 2015. aastal, teine makse pärast osalisi arengumärke 2017. aastal ning viimane jäi tingimustele mittevastamise tõttu eraldamata (Wolczuk ja Žeruolis 2018: 19). Täielikku rahalise toetuse taset vahemikus 2010-2022 on tulenevalt rahastusallikate mitmekesisusest keerulisem määrata, kuid näiteks Euroopa Naabruspolitiika Instrumendi läbi on toetused tõusnud võrreldes varasema perioodi 100 kuni 150 miljoni euro võrra aastas, pärast 2014. aasta revolutsiooni ning assotsiatsioonileppe allkirjastamist aga suisa üle 200 miljoni euron aastast (Wolczuk ja Žeruolis 2018: 8). Kokkuvõtlikult, perioodil 2014-2022 on ELi rahaline toetus järjepidevalt suurenenud, kuid seda isegi kontekstis, kus demokraatia areng on olnud olematu

Viimaks on EL nõudnud institutsionaalseid muudatusi viisavabaduse andmiseks. Viisavabadus on riikidele ihaldusväärne preemia, kuna lihtsustab ja muudab ELs töötamise ja reisimise odavamaks sihtriigi kodanikele (Bușcaneanu 2015: 261). Ukraina alustas läbirääkimisi viisarežiimi lihtsustamiseks 2008. aastal ning pärast kuut vahearuannet, milles käsitleti Ukraina vastavust EL haldusnõuetele, võimaldati Ukrainale viisarežiimi liberaliseerimine, mis jõustus 2017. aastal (EL Komisjon 2015, EL Parlament 2017). Siinjuures võib küsida, mil määral toob viisavabaduslepe sõlmimine kaasa märgatava demokraatia taseme tõusu, kuna ennekõike on tingimused seotud migratsiooni halduskorraldusega. Siiski olid siin esindatud ka inimõiguste normid ja ELile omased hea valitsemise tavad, mis esindavad positiivset näidet ELile lähenemisest läbi tingimuslikkuse.

3.1.2 Gruusia

Akadeemilistes käsitlustes on täheldatud, et EL on Gruusia suunal tingimuslikkust rakendanud tagasihoidlikult, iseäranis on uuritava perioodil hoidutud kasutamast tugevaid deklaratiivseid tingimusi (Delcour ja Wolczuk 2015: 466). Tuleb tõdeda, et olukord muutub käesolevas töös vaatluse all oleva perioodi järel, mil EL aktiveerib tingimuslikkuse seoses ELi kandidaadi staatuse andmisega, märkides, et probleemid õiguskorras takistavad kandidaadistaatuse andmist Gruusiale (EL Komisjon 2022: 4-5). Passiivsed tingimused on see-eest, sarnaselt Ukrainale, alates Partnerluse- ja Koostööleppes läbivalt esindatud. Tegevuskavad ja hilisem assotsiatsioonilepe läbivad samuti regulaarse aruandluse ning neist ilmneb, et väljaarvatud võimu konsolideerumises, mida peetakse peamiseks takistuseks Gruusia demokraatia konsolideerumises, on Gruusia näidanud pidevaid arengumärke reformides ja demokratiseerumises (Delcour 2015: 262; EL Komisjon 2016b, 2019). Revolutsiooni järgsel

perioodil, kuni 2010, on ELi hinnangul Gruusia näidanud mitmeid arengumärke demokraatia, õiguskorra ja korrupsioonivastastes valdkondades (Buşcaneanu 2015: 269). Võrreldes demokraatia teemalist institutsioonilist lähenemist liberaalse ja elektoraalse demokraatiaga tekib meil järgnev joonis.

Joonis 4. Gruusia institutsiooniline lähedus EL-le ja demokraatia. Allikad: (V-Dem 2023b; IKF 2012- 2021)

Joonisest ilmneb, et Gruusia demokraatia tase on stabiilselt alates 2012. aastast kuni 2018. aastani tõusnud, misjärel trend pöördub. Sarnaselt Ukrainale, on elektoraalne demokraatia kõrgema tasemega ning liigub samas trendis kui liberaalne demokraatia. Keskendudes institutsioonilisele demokraatlikule lähenemisele leiame, et üldise trendina kasvab see kogu uurimisperoodi vältel, isegi kontekstis, kus demokraatia tase hakkab langema. Hüpe 2013. aastal on seotud indeksi mõõdiku täpsustumisest ning ei esinda sisulist muutust ega ole seotud mõne sisepoliitilise sündmusega. Analüüsid trendi saame demokraatia arengu seostada assotsiatsioonileppele eelneva ja järgneva tingimuslikkusega. Assotsiatsioonileppe allkirjastamisele 2014. aastal eelneb kõige intensiivsem passiivsete tingimuste surve, mille alusel EI hindab, kas sihtriik on valmis astuma järgmise sammu EL poole. See surve kajastub ka demokraatia taseme kasvamisest. Teisalt, peale 2017. aastat, kui jõustusid täielikult assotsiatsioonilepe ning visavabaduslepe, võime mõjujõu mudeli vaatepunktist kirjeldada järgmise tugeva reformide ajendi kadumist, mille tagajärjel surve reformideks väheneb ja kajastub demokraatia taseme languses. Olgugi, et passiivsed tingimused on jäänud, ei ole EL uuritava perioodil reageerinud sellele langusele jõuliselt, ega sätestanud korrigeerivaid tingimusi Gruusiale.

Rahastuse poole pealt on Gruusia, vahemikus 2000-2010, olnud elaniku kohta enim rahastust saanud ENP riik koos Moldovaga (Buşcaneanu 2015: 256). Eriliselt muutus trend Gruusia jaoks peale 2004. aasta revolutsiooni, mil Gruusia väline rahaline toetus tõusis märgatavalt. EL perspektiivist on Gruusia sel ajahetkel ka üks parimatest näidetest „rohkem rohkema vastu“ printsiibist, kus demokraatia arenguga muutus ka rahastus intensiivsemaks (Buşcaneanu 2015: 256). ELi rahastus on siiski jäänud kasvama ning vaatamata joonisel esitatud demokraatia taseme langusele, ei ole ELi rahastus selle languse tagajärjel vähenenud. Gruusia siseriiklik aruanne välisest rahastusest on märkinud, et ELi rahaline toetus on aastast aastasse stabiilselt tõusnud ning võrreldes 2015. aastaga on toetuse koguhulk tõusnud 2019. aastaks ligi kuuekordseks, ületades 6 miljardi euro piiri (External Aid in Georgia 2019: 23). Finantstoetused on ka Gruusia puhul olnud tingimuslikud, kus näiteks rahastuspaketi esimene osa on tehtud koheselt kättesaadavaks ning järgnevad on seatud sõltuvusse kindlate tingimuste täitmisest. Näitena on EL 2020. aastal peatanud osamakse Gruusiale, kui ilmnes, et viimane ei ole täitnud tingimuslikkust seoses õigussüsteemi reformiga (EL Komisjon 2023b)

Gruusia-ELi vahelise viisavabaduse sõlmimise teekond sarnaneb suuresti Ukraina omale. Viisavabaduse saamiseks, algusega 2012. aastal, nõuti Gruusialt halduspoliitilistele tingimustele vastamist seoses migrantide kohtlemise, inimõiguste järgimise ning inimkaubandusega (EL Komisjon 2015: 2-3). Olgugi, et viisavabaduse protsessi on kritiseeritud liialdase leebuse tõttu inimõiguste või demokraatia vaatepunktist, jõustus visavabastus peale peamistele tingimustele vastamist 2017. aastal (Delcour ja Wolczuk 2015: 461; EL Komisjon 2017: 1).

3.2 Sidemete mudeli analüüs

3.2.1 Ukraina

Teooria kohaselt kujundavad demokraatia edendamise konteksti ning edukust ELi ja sihtriigi vahelised sidemed. Ühelt poolt, mida tihedamad on sidemed, seda rohkem võivad demokraatlikud väärtused levida sotsialiseerumise teel. Teisalt, mida tihedamad on sidemed Läänega, seda tundlikum on riik Lääne survele, mis peaks omakorda heidutama autoritaarseid tendentse sihtriigis. Teoreetilises pooles kujunesid välja neli peamist indikaatorit, mille alusel hinnata sidemete mudelit: 1) EL ja juhtumriigi poliitilised sidemed, hinnatud läbi koostöö rahvusvahelistes organisatsioonides ja mõõdetuna läbi IKF sidemete indeksi 2) EL ja juhtumriigi vahelised kaubanduslikud sidemed, mida mõõdame eelkõige kaubanduse

osakaaluga 3) Sotsiaalsed sidemed, mida hindame peamiselt välismaalt saadetud maksete osakaaluga; 4) TAIEX ja mestimise instrumendid, mõõdetud läbi aktiivsete projektide. Need neli peaksid meile kirjeldama tähtsamaid kanaleid, läbi mille toimub demokraatia edendamine läbi sotsialiseerimise. Sidemeid kirjeldav üldmõõdik on esitatud Idapartnerluse Kodanike Foorumi indeksist.

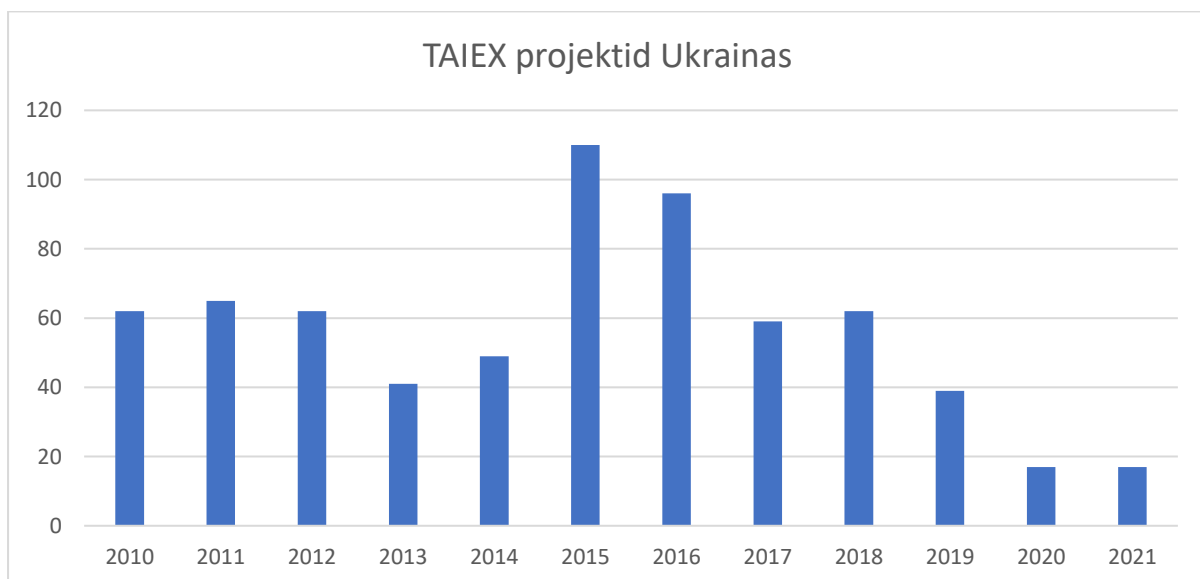
Esmalt võib välja tuua, et EL ja Ukraina koostöö on suurema üllatuseta intensiivsemaks ajas muutunud. Me võime seda näha poliitilises, majanduslikus ja sotsiaalsel tasemel. Poliitiliste sidemete vaatepunktist oleme mitmeid kordi välja toodud ENP ja assotsiatsioonilepped (ning sellega koos ka vabakaubandusleppe- DCFTA), mis on kindlasti kõige mõjukamad poliitilised sidemed ELga, kuid Ukraina on üha enam seotud ka teiste ELga seotud organisatsioonidega nagu näiteks Euroopa Nõukogu, Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsioon), GUAM (Organisatsioon demokraatia ja majandusarengu eest), EL Energiaühendus, EUSDR (ELi Doonau piirkonna strateegia) jpt (IKF 2020: 25). Ukraina on ka ainuke Idapartnerluse riikidest, kellel on Euroopa Kaitse Agentuuriga (*European Defence Agency*) koostöölepe (IKF 2020: 26).

Tulenevalt poliitiliste ühenduste tugevnemisest, on ka sotsiaalsed sidemed intensiivsemaks muutunud. Seda ilmestavad kõige paremini migratsiooni ning tagasi kodumaale saadetud raha voog (Sasse 2013: 570). Migratsiooni vaatepunktist kirjeldas Krimmi konflikti eelset perioodi suhteliselt võrdväärne jagunemine ELi riikide ja Venemaa suundade vahel, mis koos moodustasid ligi 50% sihtriikidest (Jaroszewicz 2015: 2). Krimmi-järgse migratsiooni kohta on aga palju hägusamad numbrid, kuna regulaarse migratsiooni ja põgenike osakaalu eristamine teineteisest on keeruline. Kodumaale saadetud raha suunad annavad meile parema pildi sotsiaalsete ühenduste trendist. 2015. aastal oli hinnanguliselt 26% saadetud rahast pärit Venemaalt ning 33% Euroopa Liidust (millest 19% Poolast); 2021. aastaks oli Venemaalt saadetud raha osakaal langenud 6% juurde ning ELi riikidest saadetud raha osakaal tõusnud 47% juurde (millest omakorda 33% saadeti Poolast) (Bautista-Gonzales 2022).

Ajaloolisest ülevaatest ilmnes, et Ukraina majanduslikud ühendused on suunatud nii Euroopa Liidu kui ka Venemaa poole. Kuna Ukraina ei pöördunud täielikult ei Ida ega Lääne poole, kujunesid majanduslikud ühendused välja mõlemas suunas. Heaks näitajaks majanduslikust seotusest võib pidada kaubanduse osakaalu jagunemist kaubanduspartnerite vahel. 2010. aastaks oli nii Euroopa Liidu kui Venemaa osakaal Ukraina kaubandusest ligikaudu kolmandik (31% EL, 28% Venemaa) (Sasse 2013: 560). 2014. aasta Euromaidan ja sellele järgnenud Krimmi annekteerimine kallutasid kaubandusühendusi aga märgatavalt ELi poole. Ukraina

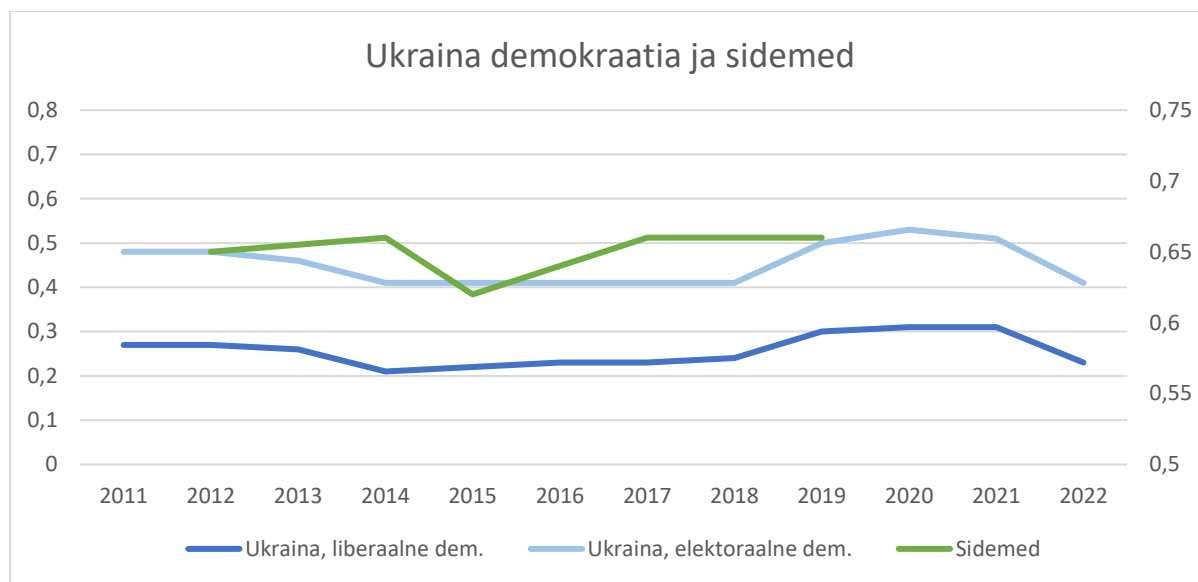
ekspordi osakaal ELi suunal oli 2018. aastaks tõusnud 42% juurde ning impordi osakaal oli tõusnud 41% juurde (Dabrowski et al 2020: 9-10). See tõus on peaaegu täielikult peegelpildis Venemaa väheneva osakaaluga, mis ühtlase trendina langeb 2018. aastaks impordiriigina 15% ning ekspordiriigina 7% juurde (Dabrowski et al 2020: 9-10). Lisaks Krimmi annekteerimisele järgnenud vaenulikkusele, seletab seda trendi ka ELi vabakaubanduslepe sõlmimine 2014. aasta assotsiatsioonileppe raames, selle jõustumine 2016. aastast ning paralleelselt Ukraina ja Venemaa vahelise vabakaubanduslepe katkestamine, mis jõustusid samal päeval (ITA 2023). Nagu eelnevas osas välja toodi, on Ukraina saanud ka üha kasvavas matus finantsabi. Vahemikus 2005-2013 oli ELi rahaline toetus keskmiselt 100-150 miljonit eurot aastas; Euromaidani järel on toetused kasvanud rohkem kui 200 miljoni euroni aastas (Wolczuk ja Žeruolis 2018: 8).

Viimaseks sidemete elemendiks on mestimise ja TAIEX projektid. Assotsiatsioonileppe sõlmimise ja Vene-Ukraina konflikti eskaleerumise järel näeme ka intensiivsemat koostööd integratsiooniprojektide kasutamises. Eriti TAIEX projektides, kus 2015. aastal tõuseb projektide hulk 2014. aastaga võrreldes ligi kolmekordselt 110 projektini (DG NEAR 2014; DG NEAR 2015). Järgnevatel aastatel projektide arv taaskord väheneb ning 2020. aastaks oli uute projektide arv langenud 17-ni (DG NEAR 2021b). 2018. aasta seisuga oli Ukraina läbinud 42 mestimise projekti, käimasolevate mestimise projektide arv jääb keskmiselt kümne projekti ringi aastas (Wolczuk ja Žeruolis 2023: 20). Joonisel 5 olen esitanud aktiivsete TAIEX projektide kohta joonise.

Joonis 5. Aktiivsed TAIEX projektid Ukrainas. Allikad: DG NEAR 2014-2021)

Koos viitavad sidemetele revolutsioonijärgses Ukrainas, mis on trendina liikumas lähemale ELi poole. Teoreetilise eeldusena on meil nende ühenduste taustal soodsad tingimused demokraatia edendamiseks. All olen esitanud demokraatia mõõtmed koos IKF sidemete mõõtmega joonisel 6.

Joonis 6. Ukraina sidemed ja demokraatia tase. Allikad: (Idapartnerluse Kodanike Foorum 2012- 2020; V- Dem 2023b)

Kui me võrdleme üldiseid sidemed demokraatia arenguga, ilmneb, et sidemed liiguvad justkui viitega demokraatia arenguga kaasas. Eriliselt huvitav on 2014. aasta revolutsioonile eelnev hetk, kus indeksi kohaselt on EL sidemed tõusnud demokraatia languse kontekstis, revolutsiooni järel langenud, ja seejärel jälle tõusnud. See võib olla seotud Ukraina senise arenguga assotsiatsioonileppe sõlmimises ning selle ootamatu katkestamisega, mille tagajärjel kahanesisid ka sidemed ELiga (IKF 2015: 45). Hilisem tõus on aga seotud leppe allkirjastamisele järgnenud ELi-suunalise lähenemisega. Ukraina demokraatia areng on edasiselt vaevaline ning vaatamata sidemete kasvule, jäänud samaks. Viimast tõusu (ja langust) võime seostada uue presidendi Zelenskõi ja tema koalitsiooni tegevusega, kes võtsid tugevalt ELi-poolse hoiaku, kuid on kasutanud ka meetmeid, mis käivad vastu demokraatlikele normidele nagu seaduste läbi surumine opositsiooniga arvestamata või oligarhidele kuuluvate telekanalite sulgemine (Freedom House 2020: 9; 2021: 3). See viitab meile, et sidemete ulatus reageerib eelkõige siseriiklikule poliitilisele suunale. Ukraina näitel defineerib sidemed EL suunal seega

vaenulikus Venemaaga, kus viimase kadumine poliitilise partnerina sunnib Ukrainat looma sügavamaid sidemeid ELiga. Võrreldes eelmise joonisega, ei kajastu aktiivsem TAIEXi projektides osalemine demokraatia taseme tõusus. Samas võime siin tähele panna, et kuna TAIEX projektid tegelevad siseriikliku normide ja halduskorralduse muutmise, võivad muutused avalduda alles paari aastaga. Lähtudes sellest vaatepunktist võib aktiivsem periood 2015-2018 sillutada tee järgnevale demokraatia taseme tõusule. Kokkuvõtlikult ilmneb, et sidemete areng järgib pigem sisepoliitilisi muudatusi kui loob seda ise.

3.2.2 Gruusia

Gruusia ühendusi on sarnaselt kujundanud vaenulikkus Venemaaga peale Rooside revolutsiooni ning 2008. aasta sõda, mis suunas Gruusiat välistama poliitilisi ja majanduslikke ühendusi Venemaaga. Gruusia poliitilised sidemed on samuti ajaga muutunud EL suunal tugevamaks ning võrreldes Ukrainaga, võime poliitiliste sidemete ulatust hinnata natukene laialdasemaks (IKF 2020: 25). Sisuline vahe on siiski praktiliselt olematu, kuna Gruusia on samuti liitunud ENP, assotsiatsioonileppe, vabakaubandusleppe ning visavabaduslepetega, kuid minimaalne erisus tuleb näiteks IKF indeksi vaatepunktist Idapartnerluse ürituste korraldamisest ja neis osalemisest (IKF 2020: 25).

Gruusia sotsiaalseid ühendusi kirjeldab ilmekalt Venemaal elav diasporaa, kes moodustab kogu Gruusia emigreerinud elanikkonnast ligikaudu 50% (OECD 2022). Sellest tulenevalt on suurim hulk koju tagasi saadetud rahast olnud samuti pärit Venemaal töötavatele grusiinidele (SCMI 2021: 13). Revolutsiooni ja sõja järel muutus reisimine kahe riigi vahel keerulisemaks, kuna katkestati ametlikud diplomaatilised suhted, mille tagajärjel hakkas üha enam Gruusia kodanike reisima rohkem OECD riikide vahel (OECD 2022). Sellest tulenevalt on Venemaalt tagasi saadetud välismaiste rahaülekannete osakaal viimasel kümnendil ka pidevalt langenud (SCMI 2021: 13). 2012. aastal moodustasid Venemaalt pärinevad välismaised ülekanded 56% kõikidest välistest rahaülekannetest; 2016. aastal oli osakaal langenud 34% juurde ning 2020. aastaks 19% juurde (Transparency 2023). Assotsiatsioonileppe sõlmimise järel tõusis Gruusia kodanike migratsioon ELi suunas veelgi, kuid langes seejärel 2020. aastal pärast osalist Venemaaga suhete normaliseerumist (SCMI 2021: 13). Vahemikus 2000 kuni 2020 kahekordistus Gruusiast sisserännanute hulk OECD riikidesse, peamiselt koondudes Kreeka, Türgi, Ühendriikide ja Hispaania alla (OECD 2022). Välismaiste rahaülekannete trend on seeläbi muutumas. Itaalia, Kreeka, Saksamaa ja Hispaania moodustasid 2020. aastal kolmandiku kõikide väliste rahaülekannete päritoluriikidest ning see näitaja on jätkanud tasast

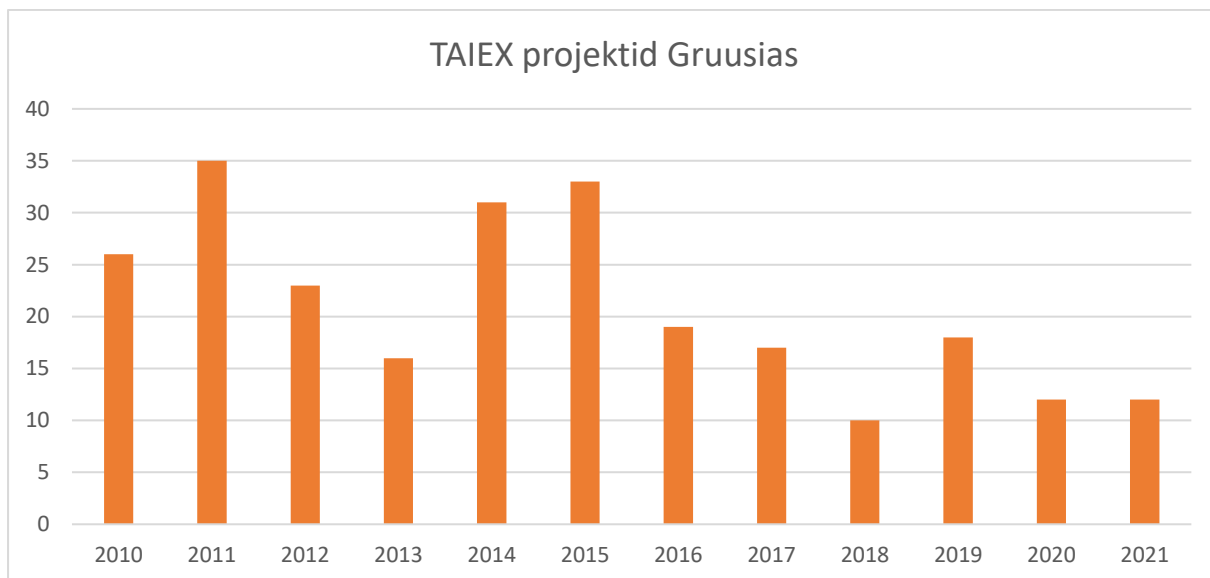
kasvamist (SCMI 2021: 47).). See tähistab kokkuvõtlikult, et Gruusia sotsiaalsed sidemed, mille läbi võiks sotsialiseeriv mõju avalduda, on ELi suunal kasvavas trendis.

Pingelised suhted mõjutavad ka majanduslike sidemeid. Juba enne 2008. aasta konflikti toimus märkimisväärne suhete halvenemine 2006. aastal, mil Venemaa peatas pea kogu impordi Gruusiast ning keeldus viimasele maagaasi ja elektrit müümast (Transparency 2023). 2010. aastaks oli EL muutunud Gruusia peamiseks kaubanduspartneriks, kelle osakaal Gruusia kaubandusest ulatus ligikaudu kolmandikuni, samas kui Venemaa kaubanduse osakaal oli sel hetkel vaid 4,4% (Sasse 2013: 568). Järgneval kümnendil hakkab Gruusia-Venemaa kaubandus vaikselt taastuma, jõudes nii ekspordi kui impordiriigina 2013. aastal 7% ning 2015. aastal 10% juurde, kuhu see jääb 2021. aastani - ekspordi sihtriigina on Venemaa osakaal enamasti paari protsendipunkti võrra kõrgem (OEC 2022). Üllatavalt ei näe me Gruusia näitel assotsiatsioonileppe jõustumisel ja sellele järgnenud Gruusia-Venemaa vahelise vabakaubandusleppe katkestamisel märgatavat kaldumist ELi poole (Akhvlediani et al 2022: 7). Viimaste vahel võib pigem kirjeldada osalist lähenemist nii kaubanduse osakaalu kui ka väliste investeeringute suurenemise näitel (Transparency 2023). Samas seletab seda trendi paratamatu asjaolu, et Venemaa on siiski Gruusia jaoks suurim naaberriik ning sellest tulenevalt tähtis võimalik kaubanduspartner.

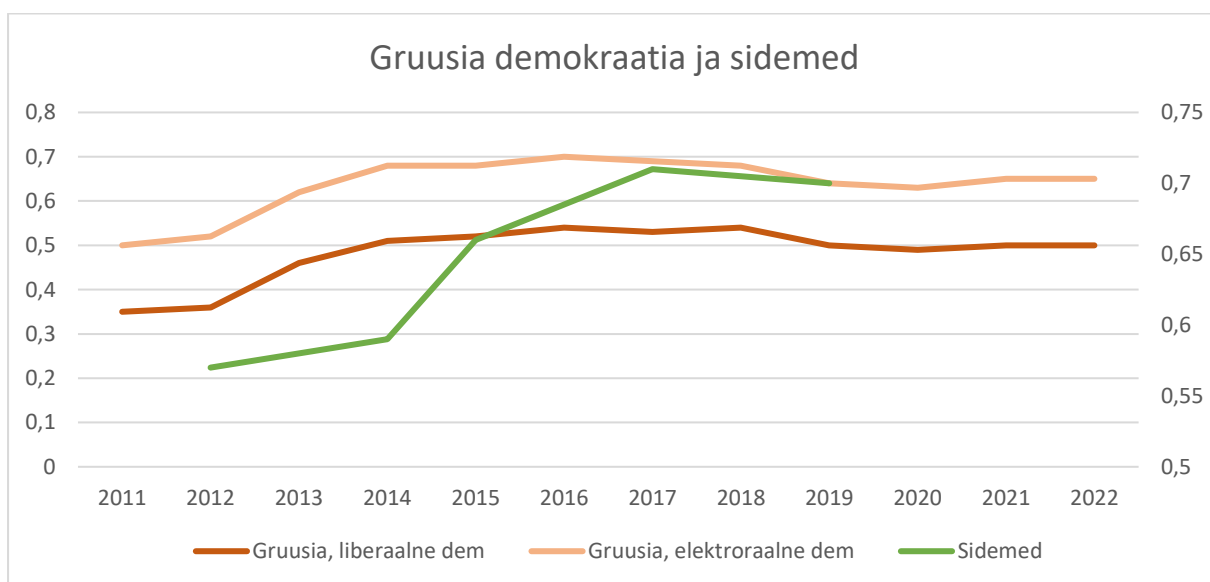
Energia vaatepunktist, mida võime käsitleda osana majanduslikest sidemetest, impordib Gruusia suure osa enda sisemisest energianõudlusest väljast. Erandiks on elekter, millest 72,7% toodetakse Gruusia enda hüdroelektrijaamades (Taktakishvili 2022) Maagaas ja nafta tulevad see-eest täielikult väljastpoolt, peamisteks kaubanduspartneriteks on suuruse järjekorras Aserbaidžaan (82% maagaasist, 21% naftast) ja seejärel Venemaa (16% maagaasist, 52% söest, 16% naftast) (Taktakishvili 2022). Nafta import on energiaühendustest kõige enam jagunenud erinevate tarnijate vahel, kus Aserbaidžaan ja Venemaa asemel on suurimaks eksportijaks üllatavalt Rumeenia (25%) (Taktakishvili 2022).

Joonis 7 kohaselt näeme TAIEX projektides kõrgemat aktiivsust kümnendi esimesel poolel, kõige suurem aktiivsus oli aastal 2011, mil viidi läbi 35 projekti, üsna võrreldaval tasemel on ka aastad 2014-2015, vastavalt 31 ja 33 projektiga (Komisjon 2011; DG NEAR 2014; DG NEAR 2015). Üldise trendina hakkab TAIEX projektide arv langema peale 2015. aastat, mil allkirjastatakse assotsiatsioonileppe. Loogilise seletusena võib siin tegemist olla assotsiatsioonileppele eelnevate tingimuste täitmisega, mis väljendub intensiivsemas perioodis. Peale leppe sõlmimist ning pakiliste reformide läbiviimist, väheneb ka intensiivsus aktiivsetes projektides. Erinevalt Ukrainast, kattub trend ka demokraatia taseme tõusuga.

Mestimise projektide aktiivsus, mõõdetuna aktiivsete projektide arvuna, on vastupidiselt peale 2015. aastat tõusnud – kuus projekti 2016., 12 projekti 2018. ning 19 projekti 2020. aastal (DG NEAR 2016; DG NEAR 2018; DG NEAR 2020). Aktiivsed TAIEX projektid üle aastate on esitatud joonisel 7.

Joonis 7. Aktiivsed TAIEX projektid Gruusias. Allikas. DG NEAR 2014-2021

Joonis 8. Gruusia sidemed ja demokraatia. Allikad: (V-Dem 2023b; IKF 2012- 2021)

Ülalkirjeldatu põhjal eeldame kasvavavaid sidemeid. Joonisel 8 esitatud sidemete ja demokraatia indeksi vaatepunktist täheldame nii demokraatia kui sidemete indeksite väärtuse

tõusu kuni 2017. aastani, mil mõlemad näitajad kergelt langevad. See kattub teoreetilise eeldusega, kus sidemete kasvamisel tõuseb ka demokraatia tase. Langus demokraatia näitajates alates 2018. aastast on seotud nii iseseisva meedia tegutsemisvabaduse piiramisega riikliku telekanali politiseerimise tagajärjel, kui ka õigussüsteemi nõrgenemisele, mida iseloomustavad küsitavad kohtuotsused. Näiteks 2018. aastal saadeti laialdaselt kritiseeritud kohtuprotsessi tulemusel riigist välja üks ajakirjanik (Freedom House 2018). Õigussüsteem on veelgi kannatanud 2017.-2018. aasta reformi järel, mille raames võimaldati Gruusia Unistuse parteil määrata uued ülemkohtunikud eluaegselt ning omal volil, politiseerides õigussüsteemi veelgi. Lisaks langeb demokraatia indeks maha surutud protestide ning presidendivalimistel ilmnenu ebakõlade valguses (Freedom House 2018; Freedom House 2019). Laialdased ja süvenevad sidemed on Gruusia kontekstis omanud võibolla vastupidist mõju, kus ELi rahastus ja toetus on tekitanud kohaliku poliitilise eliidi jaoks turvatunde, mille tagajärjeks on autoritaarsema valitsemise konsolideerumine.

3.3 Analüüs ja järeldused

Järgnevalt esitame analüüsi nende kahe riigi võrdlusest ja hindame demokraatia edendamise mõju ja erisusi lähenemises, et vastata oma kesksele uurimisküsimusele. Gruusia ja Ukraina on Ida-Euroopa kontekstis võrdlemisi eripärased juhtumid, tulenevalt mõlemas riigis toimunud rahvarevolutsioonides vastavalt 2003. ja 2004. aastal. Mõlemas riigis sai nende sündmuste järel võimule läänemeelne valitsus, mis aitas riigil demokratiseeruda. Mõlemal juhul järgnes mõningasele demokraatlikule arengule aga uus autoritaarsem periood, kuigi mõlemas riigis säilis ja jätkas arenemist demokraatlik opositsioon – seega mõlemas riigis olid olemas akadeemilistest käsitlustest tuletatud eeltingimused, mis peaksid soosima demokraatia edendamist ja arengut. Ukrainal võttis vastavate eeltingimuste täitmine siiski kauem aega, võib öelda, et kõige soodsamad tingimused demokraatia arenguks tekkisid siiski alles pärast 2014. aasta Euromaidani sündmusi.

Arvestades ELi üldist majanduslikku ja poliitilist kaalu ning sidemete hulga kasvamist koos intensiivsema koostööga ELi suunal, võime meie juhtumriikide näitel kirjeldada stabiilse ja/või kasvava mõjujõu konteksti. Võrreldes riike mõjujõu mudeli alusel leiame, et mõlema riigi puhul on meil uuritaval perioodil näha näiteid edukast tingimuslikkusest. Eelkõige on see näha läbi assotsiatsioonileppes tulenevate tingimuste, kus mõlemad on teinud Euroopa Komisjoni hinnangul märkimisväärseid samme, et oma seadusandlust reformida. Teisisõnu, vastati ELi

tingimuslikkusele. Me nägime mõlemal riigi puhul ka demokraatia arengut, mis kaasnes näiteks assotsiatsioonileppe allakirjutamisele. Me hindasime seda, võrreldes institutsioonilise lähenemise indeksi demokraatia arengu indeksitega. Me nägime ka kattuvust töö alguses esitatud demokraatia edendamise ootustega. Nimelt võib väita, et demokraatia edendamine on olnud edukas, seda näitab demokraatia taseme kasvamine kõrge või stabiilse mõjujõu tingimustes. Samuti on Ukraina juhtum kinnitanud ka teist ootust, kus selgema tingimuslikkuse rakendamise järel 2014. aastal, tõusis Ukrainas demokraatia tase. Siinjuures ei eeldata, et ELi tingimuslikkus põhjustas otseselt demokraatia kvaliteedi tõusu, vaid pigem nähakse siin ELi suunavat rolli, mis toetas revolutsiooniaegset ja -järgset Ukrainat. Uurimisperioodi jäi samas ka ebaedukas näide tugevast tingimuslikkusest, mis eelnes 2014. aasta revolutsioonile varasema valitsusega suheldes. Põhiline erinevus ELi mõju ulatuses tuleneb seega sihtriigi valitsuse meelestatusest ja ka sellest, kas järgnevad valitsused jätkavad varasemate valitsuste suunitlust või asuvad välispoliitiliselt „riiki pöörama“. Ka Gruusia juhtumi puhul näeme, et meie demokraatia edendamise edukuse eeldused on täidetud ning kõrge mõjujõu kontekstis toimub lähenemine ELile ja demokraatia areng. Samas ei ole EL vaatlusperioodil kordagi rakendanud Gruusia suunal tugevamat deklaratiivset tingimust demokraatia taseme languse korral. Teooria ning senise analüüsi kohaselt tähistab see kasutamata võimalust demokraatia edendamises. Samuti on meetmed ja instrumendid, mida EL on mõlema riigi suhtes kasutanud, praktiliselt identsed. Siiski ilmnesid ka erisused. Eriliseks näiteks on rahastusega seotud tingimuslikkus. Vahemikus 2004-2010 vastas EL Gruusia demokraatlikule arengule selgemalt rahastuse suurendamisega, Ukraina puhul jäi rahastus samaks vaatamata demokraatlikule arengule. Järgneval kümnendil leiab Ukraina demokraatlik areng suuremat tähelepanu peale 2014. revolutsiooni ja saab aina intensiivsemat rahastust isegi kontekstis, kus vähemalt V-Demi demokraatiaindeksi kohaselt ei toimu märgatavat arengut. Gruusia langeva demokraatia tase ei väljendu samuti rahastuse vähendamises väljaarvatud uurimisperioodi lõpus 2020. aastal ning uurimisperioodi järel. Seega võib väita, et vaatamata pealtnäha ühtsele lähenemisele idapartnerluse riikide suhtes, on EL praktikas kohelnud meie juhtumriike erinevalt. Viisaleppega seotud tingimuslikkuses ei täheldatud erisusi ELi lähenemises kummagi juhtumriigiga. Mõlema näitel tuvastati vastavates vahearuanetes edasiarenemist ELi poolt seatud tingimuste täitmisel, mis viis viisavabaduse ratifitseerimiseni. Kirjeldades demokraatia edendamise edukust mõjujõu läbi saame teha kaks tähelepanekut. Esiteks on meie riikide näidetel tegemist suuresti edukate demokraatia edendamise näidetega, kus tegevuskavad ning assotsiatsioonilepe on osutunud edukaks vahendiks demokraatlike normide siirdamises ja seeläbi demokraatia taseme parandamises. Teiseks, vähemalt Ukraina näitel, on

deklaratiivne tingimuslikkus olnud näiliselt edukas, korrigeerimaks demokraatliku arengut. Juhtumriigid kirjeldavad seega meile edukaid näiteid mõjujõu mudelist ja sellest tulenevast demokraatia edendamisest.

Sidemete mudeli vaatepunktist hindasime nii sidemete seost demokraatia arenguga kui ka kitsamaid indikaatoreid, mille läbi kirjeldada demokraatia edendamist läbi sotsialiseeriva mõju. Teoreetilise eeldusena ootasime, et tihedate sidemete kontekstis võiks demokraatia edendamine olla edukas. Esmalt täheldasime, kuidas mõlema riigi näitel on tegemist laialdase sidemete kasvamisega, olgu see poliitilise või majandusliku iseloomuga. Sarnaselt nägime seda ka sotsiaalsete sidemete kasvuga, mida hindasime välisriikidest saadetud raha hulga läbi. Sidemete kasv kajastus ka sidemete indeksis, mis on üldiselt liikunud sarnases trendis demokraatia arenguga. Samas täheldasime, et muutused on enamasti seotud pigem mitte ELi suunalise tegevuse, vaid sihtriigi valitsuse ja valitsejate poliitilise meelestatusega. Sidemete kasv ei ole olnud piisav, et ära hoida demokraatlikku langust nii 2014. revolutsiooni eel Ukrainas kui ka Gruusias peale 2017. aastat. Samas võime täheldada, et Ukraina näitel leidis langeva demokraatia ning kasvavate sidemete kontekstis aset rahvarevolutsioon, mis võib viidata meile ühelt poolt suurenenud tähelepanule ja tundlikkusele (nii Ukraina kodanike kui ELi poolt) ja teisalt autoritaarse pöörde kulukuse kasvule, kattudes akadeemiliste eeldustega. Majanduslikud ja sotsiaalsed sidemed paistavad eelkõige olevat seotud pigem poliitilise kontekstiga ning on keeruline juhtumriikide näitel väita, et näiteks suurenenud kaubavahendus ELiga oleks positiivselt seotud demokraatia arenguga. Pigem tuleks seda vaadelda loogilise tagajärjena poliitiliste suhete halvenemisest, mis on kaasnud Venemaa relvastatud konfliktidega. Levitsky ja Way sidemete teooria leiab seeläbi osalist kinnitust, kuid pigem seletava kui kausaalse mudelina.

Pöördudes nüüd viimaks meie uurimistöö keskse uurimisküsimuseni – kas erinevused demokraatias tulenevad Euroopa Liidu lähenemisest demokraatia edendamises? Me analüüsisime sellel eesmärgil kaht võrdlemisi sarnast riiki sarnaste eeltingimustega. Gruusia ja Ukraina kujutavad meile poliitiliselt kõige lähedasemaid võrdlusriike ja sellest tulenevalt ilmneb selgemini demokraatia edendamise mõju. Selge on, et EL mängib aktiivset rolli selles võrrandis, suunates ja julgustades demokraatia arengut oma naabruskonnas. Läbi oma aktiivse tingimuslikkuse ja toetuste skeemi, leidsime ka meie tee Euroopa Liitu. Kui suurt rolli EL selles võrrandis mängib, on siiski palju ebamäärasem. Meie juhtumriikide näitel on meil näha, et ka parimate tingimuste raames, kaasaarvatud demokraatliku meelestatusega valitsuse ja elanikkonna raames ei ole demokratiseerumine deterministlik teekond. Siinjuures peame

järeldama, et demokraatlik areng on mõjutatud ja soodustatud ELi poolt, kuid erinevused nendes on lõplikult riikide enda teha.

Kokkuvõte

Selles uurimistöös analüüsiti ELi välispoliitikat ning täpsemalt, selle eesmärgi ja mõju demokraatia edendamises. Töö peamine eesmärk oli selgitada, kas meil on võimalik seostada ELi tegevust demokraatia edendamises demokraatia arenguga ELi naabruskonnas viimasel kümnendil ja näha selle mõju. Sellest tulenevalt esitati uurimistöös keskne hüpotees, kus erinevused demokratiseerumises sarnastes riikides tulenevad EL demokraatiaedendamise poliitika praktilisest mõjust.

Selle uurimiseks esitati teoreetiline käsitlus, mis koosnes kahest osast: demokraatia edendamisest ning ELi senisest praktikast demokraatia edendamisel, rõhuga ELi idanaabrusluspoliitikal. Demokraatia edendamise raames esitati esmalt ülevaade ELi demokraatia edendamise praktikast, et kirjeldada konteksti ja muutuvat rõhuasetust. Seejärel esitati käsitlus demokraatia edendamise raamistamisest. Selle töö raames esitati Levitsky ja Way (2006) teoreetiline raamistik kirjeldamaks ELi demokraatia edendamise eeldusi ja laiemalt, välise mõjutamise eelduseid. Akadeemilises käsitluses on teooria võrdlemisi laialdaselt tuntud ning esindatud ühel või teisel viisi demokraatia edendamise kirjanduses. Antud uurimistöös annab võimaluse hinnata seda teooriat uuel kümnendil ning uues kontekstis, arvestades varasemate uurimistööde tähelepanekuid. Selline käsitlus uues kontekstis on selle töö peamine akadeemiline väärtus.

Demokraatia edendamise teoreetilise käsitluse all esitati kaks mudelit, mõjujõud ja sidemed. Need mudelid kujutavad erinevaid viise, kuidas EL võib välise sekkumisega sihtriikide demokraatlikku arengut mõjutada. Mõlema mudeli kohta esitati tutvustus koos eelduste ja varasemate uurimistööde tähelepanekutega.

Empiirilises analüüsis hinnati demokraatia edendamist kahe juhtumriigi näitel. Metodoloogiliselt läheneti kvalitatiivse analüüsiga, kasutades MSSD meetodit, et kirjeldada võimalikult sarnases kontekstis ühist muutujat. Selle töö raames oli sellest tulenevalt demokraatia edendamine sõltumatu muutuja ning demokraatia tase sõltuvaks muutujaks. Demokraatia hindamiseks toetuti V- Dem elektoraalse ja liberaalse demokraatia indeksile. Mõjujõu mudeli läbi kirjeldati ELi tingimuslikkusel põhinevaid näiteid. Ühenduste läbi EL seotust majanduslikes, poliitilises ja sotsiaalsetes indikaatorites. Lisaks tutvustati Idapartnerluse Kodanikeühenduste Foorumi indeksit, kus need indikaatorid olid esitanud ühe indeksina, mis võimaldas seda mõõdet võrrelda ja analüüsida demokraatia indeksiga. Idapartnerluse Kodanikeühenduste Foorumi indeksi kasutati ka ELi institutsioonilise läheduse

mõõtmiseks, mis kujutas endast peamist tehnilise valitsemise mudeli mõõdet. Analüüsisist ilmnis, et need kolm mõõdet on erinevalt seotud demokraatia arenguga. Mõjujõu mudeli analüüs näitas, et eeltingimuste täitmisel võib tingimuslikkus olla mõjus mudel ning juhtumriikide näitel oli mõlema riigi demokraatia areng seostatav EL tingimuslikkusega. Me võisime täheldada, et demokraatia indeksi tõusul kasvas ka ühenduste määr, kuid juhtumriikide analüüs näitas, et need ei ole olemuslikult seotud nähtused. Ühenduste peamine väärtus, nagu oli ka teoreetilises osas varasemate autorite poolt täheldatud, on kujutamaks peamisi rõhupunkte riigi otsustusprotsessis. Ühenduste mudel pakub analüütiliselt kasuliku raamistiku hindamiseks riigi seotust, kuid selle empiiriline mõju demokraatia edendamises on jätkuvalt nõrk.

Arvestades neid kaht demokraatia edendamise mudelit, jõuame järelduseni, et väline demokraatia edendamine on eeltingimuste täitmisel osaliselt edukas, kuid erisused demokraatia tasemes ei tulene EL enda praktikast. Mõlema riigi näitel on peamisteks demokraatiat mõjutavateks teguriteks riigi sisepoliitiline dünaamika. Selle uurimistöö peamine tähelepanek on, et kontekstis, kus riik soovib ise sisemiselt demokratiseeruda, saab EL sellele protsessile kaasa aidata. EL mängib aktiivset rolli sisepoliitilise dünaamika mõjutamisel ning on selge, et see avaldab valitsuste tasemel ka mõju, kuid EL ei saa väliselt esile kutsuda demokratiseerumist olukorras, kus sihtriik ise seda ei soovi. Sellegipoolest võib meil tegemist olla kaudsete mõjudega, mis ei esine empiirilises analüüsis väga selgelt. Demokraatia ei ole lõppude lõpuks lineaarne protsess, vaid pidevalt muutuva dünaamika tulemus.

Kasutatud kirjandus:

Akadeemilised allikad ja sõltumatud uuringud:

Bossuyt, Fabienne., Dmytro Panchuk. 2017. „The participation of CEECs in EU Twinning projects“. *East European Politics and Societies and Cultures*. 31 (2): 334-359

Buşcaneanu, Sergiu. 2015. „EU Democracy Promotion in Eastern ENP Countries“. *East European Politics and Societies and Cultures*. 29 (1): 248-286

Börzel, Tanja, A., Lebanidze, Bidzina. 2017. „The transformative power of Europe“ beyond enlargement: the EU’s performance in promoting democracy in its neighborhood“. *East European Politics*. 33 (1): 17-35

Casier, Tom. 2011. „The EU’s two-track approach to democracy promotion: the case of Ukraine“. *Democratization*. 18 (4): 956-977

Coppedge, Michael. Lindberg, Staffan. Skaaning, Svend-Erik, Teorell, Jan. 2016. “Measuring high level democratic principles using the V-Dem data.” *International Political Science Review*, 37 (5): 580–593.

Delcour, Laure., Wolczuk, Kataryna. 2015. „Spoiler of facilitator of democratization?: Russia’s role in Georgia and Ukraine“. *Democratization*. 22 (3): 459- 478

Dobbins, Michael. 2014. „The post- Rose revolution reforms as a case of misguided policy transfer and accidental democratisation?“. *Europe- Asia Studies*. 66 (5): 759-774

Giusti, Serena., Fassi, Enrico. 2014. „The European Endowment for Democracy and democracy promotion in the EU neighborhood.“ *The International Spectator*. 49 (4): 112-129

Haran, Olexiy., Burkovskiy. 2022. „The EU and Ukraine’s public opinion: changing dynamic“. *Instituto Affari Internazionali*. <https://www.iai.it/en/publicazioni/eu-and-ukraines-public-opinion-changing-dynamic> (kõlastatud 15.05.2023)

Korosteleva, Elena, A. 2015. „The European unioon and Belarus: democracy promotion by technocratic means? *Democratization*. 23 (4) 678-698

Lavenex, Sandra., Schimmelfennig, Frank. 2011. „EU democracy promotion in the neighborhood: from leverage to governance?“. *Democratization*. 18 (4): 885- 909

Levitsky, Steven., Way, Lucan, A. 2006. „Linkage versus leverage. Rethinking the international dimension of regime change“. *Comparative Politics*. 38 (4): 379- 400

- Nilsson, Martin., Silander, Daniel. 2016. „Democracy and security in the EU’s Eastern Neighborhood? Assessing the ENP in Georgia, Moldova, and Ukraine“. *Democracy and Security*. 12 (1): 44-61
- Panchuk, Dmytro., Fabienne, Bossyt. 2018. „EU Twinning instrument in Ukraine: Strengths, weaknesses, opportunities and threats“. *CEPS*. <https://www.ceps.eu/ceps-publications/eu-twinning-instrument-ukraine-strengths-weaknesses-opportunities-and-threats/> (külastatud 15.05.2023)
- Panchuk, Dmytro. 2019. „Effectiveness of EU Transgovernmental Cooperation in the Neighborhood: qualitative comparative analysis of Twinning projects in Ukraine“. *Europe-Asia Studies*. 71 (3): 480- 509
- Pinzari, Doina. 2015. „EU democratization policies in the Neighborhood countries and Russia’s reaction as a destabilizing factor. A comparative case study of Georgia and Moldova“. *Bruges Political Research Papers*. 45
- Pridham, Geoffrey. 2000. „The Dynamics of democratization“. *Bloomsbury Academic*
- Risse, Thomas., Babayan, Nelli. 2014. „Democracy promotion and the challenges of illiberal regional powers: introduction to the special issue. *Democratization*. 22 (3): 381- 399
- Sasse, Gwendolyn. 2013. „Linkages and the promotion of democracy: the EU’s eastern neighborhood“. *Democratization*. 20 (4): 553-591
- Silander, Daniel., Nilsson, Martin. 2013. „Democratization without enlargement? The European Neighborhood Policy on post- communist transitions“. *Contemporary Politics*. 19 (4): 441- 458
- Solonenko, Iryna. 2009. „External democracy promotion in Ukraine: the role of the European Union“. *Democratization*. 16 (4): 709- 731
- Theuns, Tom. 2017. „Promoting democracy through economic conditionality in the ENP: a normative critique“. *Journal of European Integration*. 39 (3): 287-302
- Tolstrup, Jakob. 2013. „When can external actors influence democratization? Leverage, linkages and gatekeeper elites“. *Democratization*. 20 (4): 716- 742
- Wolczuk, Kataryna., Žeruolis, Darius. 2018. „Rebuilding Ukraine. An assessment of EU assistance“. *Chatham House*.

<https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-08-16-rebuilding-ukraine-eu-assistance-wolczuk-zeruolis.pdf> (külastatud 14.05. 2023)

Riiklikud- ja EL dokumendid ning raportid:

Akhvlediani, Tinatin., Blockmans, Steven., Bryhm, Julie., Gogoberidze, Lali., Gros, Daniel., Hu, Weinian., Irbarren, Diego., Kovziridze, Tamara., Kustova, Irina., Rusu, Iulian., Shamsfakhr, Farzaneh. 2022. „Ex- post evaluation of the Deep and Comprehensive Free Trade Area Between the EU and its Member States and Georgia“. *European Commission*.
<https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2022/10/NG0422054ENN.pdf>

EEAS. 2021. „The European Union and Georgia“
https://www.eeas.europa.eu/georgia/european-union-and-georgia_en?s=221 (külastatud 15.05.2023)

External Aid in Georgia Report. 2019. Gruusia valitsuse administratsioon.
<https://eaims.ge/Publications/GetFileByID/?FileID=31> (külastatud 13.01.2024)

DG NEAR. 2014. „TAIEX and Twinning. Activity report“. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2018-12/taieux_twinning_2014-en.pdf (külastatud 15.05.2023)

DG NEAR. 2015. „TAIEX and Twinning. Activity report“. <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/20160601-taieex-activity-report-2015.pdf> (külastatud 15.05.2023)

DG NEAR. 2018. „TAIEX and Twinning. Activity report“ https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-09/taieux_and_twinning_activity_report_2018_en.pdf (külastatud 15.05.2023)

DG NEAR. 2020. „TAIEX and Twinning. Activity report“. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/taieux-and-twinning-activity-report-2020_en (külastatud 15.05.2023)

DG NEAR. 2021 „TAIEX and Twinning map“. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/funding-and-technical-assistance/taieux/taieux-twinning-map_en (külastatud 15.05.2023)

Euroopa Liidu Komisjon. 2000. „The Phare programme“. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2000:0183:FIN:EN:PDF> (külastatud 14.05.2023)

Euroopa Liidu Komisjon. 2008. „Implementation of the European Neighborhood Policy“. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/implementation-of-the-european-neighbourhood-policy-in-2007.html> (külastatud 13.01.2024)

Euroopa Liidu Komisjon. 2010. „Implementation of the European Neighborhood Policy“. <http://aei.pitt.edu/39601/> (külastatud 13.01.2024)

Euroopa Liidu Komisjon. 2011. „Activity report on Twinning, TAIEX and SIGMA within ENPI“. <https://armstat.am/en/?nid=75> (külastatud 15.05.2023)

Euroopa Liidu Komisjon. 2012. „The roots of democracy and sustainable development: Europe’s engagement with Civil Society in external relations“. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0492:FIN:EN:PDF> (külastatud 14.05.2023)

Euroopa Liidu Komisjon. 2015. „Fifth progress report on Ukraine’s implementation of the action plan on visa liberalisation“. https://home-affairs.ec.europa.eu/document/download/5cc9b467-84e9-477c-a88b-b54c2eeebc6a_en?filename=fifth_progress_report_on_the_implementation_by_ukraine_of_the_action_plan_on_visa_liberalisation_en.pdf (külastatud 28. 12. 2023).

Euroopa Liidu Komisjon. 2016b. „Association implementation report on Georgia“. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/1_en_jswd_georgia.pdf (külastatud 15.05.2023)

Euroopa Liidu Komisjon. 2016a. „Association implementation report on Ukraine“. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/ukraine_v2_0.pdf (külastatud 15.01.2024)

Euroopa Liidu Komisjon. 2017. „Fourth progress report on Georgia’s implementation of the action plan on visa liberalisation“ http://europa.eu/rapid/press-release_STATEMENT-17-363_en.htm (külastatud 28.12.2023)

Euroopa Liidu Komisjon. 2018. „Association Implementation Report on Ukraine“. <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Association%20Implementation%20Report%20on%20Ukraine%20-%20Joint%20staff%20working%20document.pdf>

Euroopa Liidu Komisjon 2019. „Association implementation report on Georgia“. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/2019_association_implementation_report_georgia.pdf (külastatud 15.05.2023)

Euroopa Liidu Komisjon 2020. „Association implementation report on Ukraine“. https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/2020_ukraine_association_implementation_report_final.pdf (külastatud 15.01.2024).

Euroopa Liidu Komisjon 2022. „Association implementation report on Ukraine“. <https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/Association%20Implementation%20Report%20on%20Ukraine%20-%20Joint%20staff%20working%20document.pdf> (15.01.2014).

Euroopa Liidu Komisjon. 2022b. „European Council meeting (23 and 24 June 2022) – Conclusions“. <https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf>

Euroopa Liidu Komisjon. 2023b. „Georgia“. https://economy-finance.ec.europa.eu/international-economic-relations/candidate-and-neighbouring-countries/neighbouring-countries-eu/neighbourhood-countries/georgia_en#:~:text=Macro%2Dfinancial%20assistance,-MFA%20in%20the&text=The%20first%20instalment%20of%20EUR,related%20to%20the%20judicial%20system. (külastatud 15.05.2023)

Euroopa Liidu Komisjon. 2023a. Idapartnerlus. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/european-neighbourhood-policy/eastern-partnership_en (külastatud 15.01.2024)

Euroopa Liidu Parlament. 2017. „Regulation of the European Parliament and the Council amending Regulation (EC) No 539/2001 listing the third countries whose nationals must be in possession of visas when crossing the external borders and those whose nationals are exempt from that requirement (Ukraine)“. <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-13-2017-INIT/en/pdf> (külastatud 13.01.2024)

EUUA. 2021. „On implementation of the association agreement between Ukraine and the European Union“. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/euua_report_2021_eng.pdf (külastatud 16.12.2023)

Russell, Martin. 2021. „Georgia’s bumpy road to democracy“. *European Parliament*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690626/EPRS_BRI\(2021\)690626_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690626/EPRS_BRI(2021)690626_EN.pdf) (külastatud 14.05.2023)

SCMI. 2021. „Migration profile of Georgia“. https://migration.commission.ge/files/mmp21_eng_web3c.pdf (külastatud 14.05.2023)

Artiklid ja veebiväljaanded:

Amnesty. 2013. „What is not permitted is prohibited“. <https://www.amnesty.org/en/documents/eur49/002/2013/be/> (külastatud 14.05.2023)

Amnesty. 2021. „Belarus: Sweeping closure of dozens of NGOs as the crackdown on civil society continues“. <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2021/07/belarus-sweeping-closure-of-dozens-of-ngos-as-the-crackdown-on-civil-society-continues/> (külastatud 14.05.2023)

Bautista-Gonzales, Manuel, A. 2022. „Ukraine: cash remittances in times of war“. *Cash Essentials*. <https://cashesentials.org/ukraine-cash-and-remittances-in-times-of-war/> (külastatud 14.05.2023)

BBC. 2015. „Russia’s Putin signs law against ‘undesirable’ NGOs“. <https://www.bbc.com/news/world-europe-32860526> (külastatud 14.05.2023)

Diamond, Larry. 1992. „Promoting democracy“. *Foreign Affairs*. 87: 25-46. <https://www.jstor.org/stable/1149159> (külastatud 05.01.2024)

Emerson, Michael., Movchan Veronika. 2019. „Deepening EU- Ukrainian relations“. *CEPS*. <https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2021/10/EU-Ukraine-relations-3rd-edition.pdf> (külastatud 15.05.2023)

Dabrowski, Marek Pawel. 2020. „Ukraine-trade relations from Russia to the EU- Bruegel“. *Bruegel*.

Freedom House. 2017. Nations in transit. Georgia“. <https://freedomhouse.org/country/georgia/freedom-world/2017> (külastatud 08.01.2024)

Freedom House 2018. „Nations in transit. Georgia“. <https://freedomhouse.org/country/georgia/nations-transit/2018> (külastatud 15.05.2023)

Freedom House 2019 „Nations in transit. Georgia“
<https://freedomhouse.org/country/georgia/nations-transit/2019> (külastatud 15.05.2023)

Freedom House. 2020. „Nations in transit“. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-04/05062020_FH_NIT2020_vfinal.pdf (külastatud 15.05.2023)

Freedom House 2021. „Nations in transit“. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf (külastatud 15.05.2023)

Heritage, Timothy. 2014. „Putin says West may use NGOs to stir unrest in Russia“. *Reuters*.
<https://www.reuters.com/article/us-russia-putin-security-idUSBREA3619X20140407>
(külastatud 15.05.2023)

Idapartnerluse Kodanikeühenduste Foorum. 2012. „European integration index for Eastern Partnership countries“. <https://eap-csf.eu/for-download/> (külastatud 15.05.2023)

Idapartnerluse Kodanikeühenduste Foorum. 2015. „European integration index for Eastern Partnership countries“ https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/European-Integration-Index_2014.pdf (külastatud 15.05.2023)

Idapartnerluse Kodanikeühenduste Foorum. 2016. „European integration index. Charting progress in European integration, democratic reforms, and sustainable development“. <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2015-16.pdf> (külastatud 15.05.2023)

Idapartnerluse Kodanikeühenduste Foorum. 2017. „European integration index for Eastern Partnership countries. Charting progress in European integration, democratic reforms, and sustainable development“. <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2017.pdf>
(külastatud 15.05.2023)

Idapartnerluse Kodanikeühenduste Foorum. 2019. „European integration index. Linkage“. https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index_Linkage-2018-2019.pdf (külastatud 15.05.2023)

Idapartnerluse Kodanikeühenduste Foorum. 2021. „European integration index for Eastern Partnership countries. Charting progress in the Eastern Partnership: democracy and good governance, policy convergence and sustainable development“. <https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2020-2021.pdf> (külastatud 15.05.2023)

IEA 2020. „Ukraine energy profile“. <https://iea.blob.core.windows.net/assets/ac51678f-5069-4495-9551-87040cb0c99d/UkraineEnergyProfile.pdf> (külastatud 15.05.2023)

ITA 2023. „Ukraine – Country Commercial Guide“. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/ukraine-trade-agreements> (külastatud 14.05.2023)

Mearsheimer, John, J. 2014. „Why the Ukraine crisis is the West’s fault: the liberal delusions that provoked Putin“. *Foreign Affairs*. 77-84, 85-89

OECD. 2023. „Where does Georgia import from?“ https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/import/geo/show/all/2020/ (külastatud 15.05.2023)

OECD. 2022. „A review of Georgian Emigrants. Executive summary“. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/00df3f32-en/index.html?itemId=/content/publication/00df3f32-en> (külastatud 15.05.2023)

Taktakishvili, Natia. 2022. „How much is Georgia’s energy dependent on Russia? *Business Meida Georgia*. <https://bm.ge/en/article/how-much-is-georgias-energy-dependent-on-russia---pmc/110181> (külastatud 15.05. 2023)

Transparency. 2023. „Georgia’s economic dependence on Russia: Impact of the Russia – Ukraine war“. <https://transparency.ge/en/post/georgias-economic-dependence-russia-impact-russia-ukraine-war-1> (külastatud 14.05.2023)

Varieties of Democracy. 2023a. „Democracy raport 2023. https://www.v-dem.net/documents/30/V-dem_democracyreport2023_highres.pdf

Varieties of Democracy. 2023b. „Variable Graph: Ukraine, Georgia. https://v-dem.net/data_analysis/VariableGraph/ (külastatud 15.01.2023).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Alo Ingmar Kuusik, (isikukood: 39807080222) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Demokraatia edendamine Ukrainas ja Gruusias: Euroopa Liidu välispoliitilise mõju viisid ja piirid“, mille juhendaja on Liisa Talving ja Kristel Vits,

- reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas
- digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
- kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.